

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

Н. Мельник

Протокол № _____

«_____» _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

«_____» _____ 2024 р.

**ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ ІВАНА МАЗЕПИ В ПОЕМАХ
ДЖОРДЖА БАЙРОНА І ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ
ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЦИХ ТВОРІВ**

Кваліфікаційна робота студента
групи ЗУМЛм-23
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)

Шинкаренка Євгенія Анатолійовича

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Журба С. С.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Члени комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Шинкаренко Євгеній Анатолійович,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Шинкаренко Є. А. Художня інтерпретація постаті Івана Мазепи в поемах Джорджа Байрона і Володимира Сосюри та компаративний аналіз цих творів : рукопис. Кривий Ріг, 2024. 78 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню постаті українського гетьмана Івана Мазепи в поемах Джорджа Байрона та Володимира Сосюри та компаративному аналізу творів на уроках зарубіжної літератури. Образ Івана Мазепи у творах англійського та українського поетів постає у двох планах: як романтичний герой та гетьман. У дослідженні акцентовано на змалюванні українського діяча в поемах відповідно до світоглядних настанов авторів. Вказано на міфологізацію постаті Івана Мазепи у творі Дж. Байрона. Розкрито історичну роль гетьмана у відстоюванні суверенності України та драматичне змалювання трагедії героя і народу в поемі В. Сосюри. Компаративний аналіз засвідчує спорідненість та відмінність творів різних культур на одну тему, увиразнює нові смисли, означає національну специфіку зображення образу.

У роботі вказано на специфіку застосування компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури в 9 класі під час вивчення поеми «Мазепа» Джорджа Байрона. Змістове наповнення уроків літератури здійснюється за допомогою відповідних матеріалів, добору доцільних форм та методів роботи.

Ключові слова: образ, романтичний герой, гетьман Іван Мазепа, Дж. Байрон, В. Сосюра, компаративний аналіз, урок зарубіжної літератури.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В ІСТОРІЇ ТА ЛІТЕРАТУРІ	9
1.1. Інтерпретація образу гетьмана Івана Мазепи в історії та літературі	9
1.2. Творчість Джорджа Байрона та Володимира Сосюри в рецепції літературознавців	18
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ ІВАНА МАЗЕПИ В ПОЕМАХ ДЖОРДЖА БАЙРОНА ТА ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ	27
2.1. Художнє осмислення постаті Івана Мазепи у творі Джорджа Байрона	27
2.2. Інтерпретація образу Івана Мазепи в поемі Володимира Сосюри як романтичного героя і гетьмана	34
2.3. Образ України в поемах англійського й українського письменників.....	41
Висновки до другого розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ПОЕМИ «МАЗЕПА» ДЖОРДЖА БАЙРОНА В КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ	49
3.1. Методичні можливості застосування компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури	49
3.2. Практичне застосування компаративного аналізу в процесі вивчення поеми «Мазепа» Джорджа Байрона	55
Висновки до третього розділу.....	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Постать українського політичного діяча XVII – XVIII століть Івана Мазепи в європейському історичному дискурсі привертала увагу багатьох дослідників. Гетьман, будучи непересічною особистістю в історії, поетично обдарованим, з європейською освітою, приваблював майстрів художнього слова своїм патріотизмом, національним колоритом, волелюбністю. До художньої інтерпретації образу Івана Мазепи в зарубіжній літературі звернулися: Вольтер в історичному творі «Історія Карла XII» (1731), Дж. Байрон у поемі «Мазепа» (1818), Б. Залеський у поемі «Дума про Мазепу» (1824), Ю. Словацький у драмі «Мазепа» (1834, 1839), Р. Готтшаль у драмі «Мазепа» (1865), Б. Брехт у «Баладі про Мазепу» (1922) та ін. Іван Мазепа у світовому мистецтві став одним із «вічних» міфологізованих образів, що художньо інтерпретовані в літературі. Кожен із митців прагнув показати українського діяча відповідно до певних політичних та суспільних подій в країні, а також у світлі власних світоглядних основ. На думку Н. Лупак, образ українського гетьмана в семіосфері європейської культури розглядається у системі різних «міфів про Мазепу»: Мазепа-коханець у європейському романтизмі (Дж. Байрон), Мазепа-зрадник у російській імперській традиції (О. Пушкін) і Мазепа-державотворець в українській національній традиції (Б. Лепкий, В. Сосюра) [56, с. 4].

Романтична літературна традиція вплинула на змалювання образу українського гетьмана як неоднозначної особистості, символу непримиренності до ворогів, мужності й сміливості в боротьбі за національне визволення своєї країни. Постать відомого політичного діяча осмислена в художніх творах українських письменників – поемі С. Руданського «Мазепа, гетьман український» (1859), драмі С. Воробкевича «Кочубей і Мазепа» (1891), вірші П. Куліша «До Мазепи» (1893), романі М. Старицького «Молодість Мазепи» (1898), нарисі Г. Хоткевича «Іван Мазепа» (1917), драмі

Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа» (1927), трилогії в п'яти томах «Мазепа» (1926–1929) Б. Лепкого та ін. Вагомий внесок у літературну мазепіану зробили митці діаспори: Ю. Дараган, І. Деснянський, Ф. Дудко, Є. Маланюк, І. Огієнко, П. Пачовський, Яр Славутич та ін.

Одним із перших осмислив постать українського гетьмана в європейській літературі англійський романтик Дж. Байрон. Через сто років після написання цього твору з'являється поема В. Сосюри «Мазепа», якою український митець полемізує із росіянами, різко розійшовшись у трактуванні образу державотворця. На думку М. Коновалової, твір В. Сосюри був написаний «з метою апологетизації ідеї незалежної України, була прямим запереченням концепції поеми Пушкіна “Полтава”» [41, с. 14]. Осмислення образу українського гетьмана не можливе без врахування конкретного історичного матеріалу. Художня інтерпретація образу Івана Мазепи насичена авторськими інтенціями, що дозволяє вказати на прочитання цього образу в історичному, ідеологічному, національному контекстах.

Поетикальні пошуки образу Івана Мазепи у творах Дж. Байрона та В. Сосюри здійснювали в українському літературознавстві Ю. Барабаш, Д. Берегова, А. Вітченко, В. Голобін, О. Горбонос, М. Коновалова, В. Лавренчук, Н. Лупак, Д. Наливайко, Ф. Проданюк, М. Ткачук, В. Шевчук та ін. Дослідники вказували на порівняльно-типологічний характер образу у творах західноєвропейських та українських письменників, романтичні тенденції у змалюванні героя і дійсності, індивідуально-авторський підхід у трактуванні постаті гетьмана в художніх текстах. Незважаючи на ґрунтовне дослідження постаті українського гетьмана в літературознавстві, **актуальність теми** нашого дослідження викликана необхідністю прочитання індивідуального почерку англійського та українського митців щодо інтерпретації образу Івана Мазепи, компаративного зіставлення у змалюванні цього образу митцями різних культур на уроках зарубіжної літератури.

Мета роботи полягає в компаративному аналізі художнього образу українського гетьмана Івана Мазепи в поемах «Мазепа» Дж. Байрона та В. Сосюри та особливостях вивчення твору англійського поета в порівняльно-історичному аспекті на уроках зарубіжної літератури.

Для реалізації мети були поставлені такі **завдання**:

- простежити дослідження образу гетьмана Івана Мазепи істориками та літературознавцями;
- подати огляд науково-критичних праць, які стосуються художнього трактування образу українського гетьмана англійським та українським поетами;
- висвітлити інтерпретацію образу Івана Мазепи в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри як романтичного героя та гетьмана;
- дослідити засоби творення художнього образу України у творах англійського та українського поетів; особливості романтизації національної історії в поемі В. Сосюри;
- вказати на особливості застосування компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури;
- з'ясувати методичні можливості практичного застосування компаративного аналізу в процесі вивчення поеми «Мазепа» Дж. Байрона.

Об'єктом дослідження є поеми «Мазепа» Дж. Байрона та В. Сосюри та процес вивчення творчості митця на уроках зарубіжної літератури в 9 класі.

Предметом дослідження є художня інтерпретація постаті українського гетьмана Івана Мазепи у творах англійського й українського авторів та особливості застосування компаративного аналізу в процесі вивчення поеми «Мазепа» Дж. Байрона.

Наукова новизна. Магістерське дослідження є спробою цілісного концептуального дослідження художнього образу історичної особистості Івана Мазепи у творах англійського та українського письменників. У роботі

шляхом текстуального аналізу окреслено проблему літературного буття гетьмана, визначено індивідуально-авторські домінанти в характеристиці образу українського політичного діяча, образу України.

Під час проведення дослідження були використані **такі методи**: аналіз літературознавчої та критичної літератури, синтез, узагальнення, інтерпретація, аналіз твору; рецептивний задля з'ясування особливостей впливу творів на читача; культурно-історичний, компаративний з метою визначення інтерпретації образу українського гетьмана у творах англійської та української літератур.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали можуть бути використані під час поглибленого вивчення творчості письменників у шкільному курсі української та зарубіжної літератур, на уроках позакласного читання та на факультативних заняттях у класах з поглибленим вивченням української мови і літератури; у науково-дослідницькій роботі студентів філологічних спеціальностей у процесі компаративного аналізу творів.

Апробація роботи. Дослідження апробоване на Всеукраїнській науковій конференції «Юліуш Словацький: діалог слов'янських лінгвокультур» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 28–29 березня 2024 року); Міжнародній науковій конференції здобувачів вищої освіти «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» (Криворізький державний педагогічний університет, 18 квітня 2024 року); Студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики» (ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне, 22 травня 2024 року).

Матеріали опубліковано у збірниках студентських наукових робіт: Шинкаренко Є. Художня інтерпретація постаті Івана Мазепи у творах Ю. Словацького, Дж. Байрона, В. Сосюри. *Збірник матеріалів Всеукраїнської*

наукової конференції з міжнародною участю «Юліуш Словацький: діалог слов'янських лінгвокультур». Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2024. С. 126–129; Шинкаренко Є. Образ гетьмана Івана Мазепи в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А. та ін. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 198–202; Шинкаренко Є. Використання елементів компаративного аналізу під час вивчення поеми «Мазепа» Дж. Байрона на уроках зарубіжної літератури. *Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики* : зб. тез доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Рівне, 22 травня 2024 р.). Рівне : МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2024. С. 126–129.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який нараховує 86 позицій. Повний обсяг наукової роботи – 78 сторінок.

РОЗДІЛ 1

РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В ІСТОРІЇ ТА ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Інтерпретація образу гетьмана Івана Мазепи в історії та літературі

Гетьман Іван Мазепа в українській історіографії є однією з визначних постатей. В історії України навколо особистості цього політичного діяча протягом більше двохсот років точаться гострі суперечки, висловлюються протилежні думки. Критичний діапазон висловлювань про українського гетьмана полярний – від захоплення до різкого неприйняття та замовчування. Його образ є об'єктом зображення в художній літературі, живописі, музиці.

Основні тенденції історико-політологічної думки висвітлені в спеціальній літературі: українській козацькій хроніці першої половини XVIII століття «Літописі С. Величка», «Історії Карла XII» Вольтера (1731), хроніці Ф. Гостецького «Велике посольство» (1732), монографії М. Костомарова «Мазепа і мазепинці» (1885), французькомовній книжці І. Борщака та Р. Мартеля «Vie de Mazepa» (1931) та перекладеній з французької М. Рудницьким праці «Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана» (1991), Т. Мацьківа «Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709» (1988), праці О. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (1992), «Універсали І. Мазепи 1687–1709» І. Бутича (2002), «Листи гетьмана Івана Мазепи» В. Станіславського (2002), монографії В. Шевчука «Просвічений володар» (2006), в яких окреслено документальні події та легенди про Івана Мазепу як людину і гетьмана, особливо його відносини з політичними лідерами того часу – Станіславом Лещинським, Петром I і Карлом XII. Відомості про українського політичного діяча в німецькій, французькій, англійській, шведській, австрійській мемуаристиці, періодиці, дипломатичних записах та листах від обрання гетьманом і до смерті проаналізував у монографії Т. Мацьків [57].

Постать українського державного діяча Івана Мазепи ще в XVII ст. перебувала в полі зору як простих мешканців, так і літописців, дипломатів, політиків. Історіографічна традиція поглядів та оцінок, що виникла навколо непересічної особи досить велика та неоднозначна. У літописі С. Величка подано виникнення Козацької держави, діяльність Б. Хмельницького та його наступників, зокрема І. Мазепи. Однією з розвідок XIX ст. про постать гетьмана, його біографію та політичну діяльність є праця М. Костомарова «Іван Мазепа» (1882). В. Антонович у книзі «Про козацькі часи на Україні» (1897) вказував, що серед діячів XVII ст. Іван Мазепа був патріотом рідної землі, справжнім політиком, але не правильно зробив свій вибір. Український історик Д. Яворницький у трьохтомній праці «Історія запорозьких козаків» (1892–1897) розкрив історію Запорізької Січі, військово-політичну діяльність Івана Мазепи, підкреслював державницьку ідею гетьмана у боротьбі за незалежність України, розрив з московським царем, але допустився помилки щодо ідеалів народної маси [82]. У дослідженні М. Грушевського «Нариси історії українського народу» (1904) подана суперечлива оцінка діям українського діяча. Український історик відзначає його вклад у будівництво церковних споруд, але негативно оцінює перехід гетьмана на сторону шведського короля Карла XII [27].

Імперські російські ідеї, як бачимо, мали вплив на істориків та оцінку постаті українського гетьмана. Історики діаспори (І. Борщак, Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, Н. Полонська-Василенко та ін.), вільні від радянської пропаганди, вказували на суб'єктивні та об'єктивні чинники, що вплинули на вибір Івана Мазепи і стали причиною трагедії. Науковий інтерес до постаті гетьмана в кінці XX століття викликаний політичними змінами, доступом до архівів, зняттям ганебних ярликів радянської доби. Історичні праці О. Апанович, В. Марочкіна, В. Шевчука, В. Смолія, С. Павленка, Н. Яковенка засвідчили ґрунтовне осмислення діяльності Івана Мазепи як політичного та державного діяча.

Іван Мазепа був талановитою особистістю, цікавився мистецтвом, писав вірші, дбав про розвиток освіти й культури – будував церкви, навчальні заклади. Меценатство гетьмана вражає – зведено будови на території Києво-Печерської Лаври, побудована церква Вознесіння в Переяславі; за його підтримки Київський колегіум одержав статус академії. Він відзначався щедрістю та вмінням влагоджувати справи, чим задовольняв козацьку старшину й здобув прихильність тодішнього московського уряду. Гетьман був хорошим дипломатом, але його політика була направлена на укріплення власних позицій та співпрацю з московським імперським колом. Найвища в козацькій державі посада відкривала якнайширші можливості для збагачення. До моменту своєї відкритої зради Петру I він був найбагатшою людиною в Україні, адже про казкові гетьманські багатства ходили легенди.

Український народ прагнув до об'єднання всіх своїх земель, але разом з тим поставав проти соціальної нерівності. Тонкий політик Іван Мазепа гетьманував понад двадцять років, що само по собі вже стало видатною подією в динамічній історії України того часу. У праці «Іван Мазепа» В. Шевчук зазначав, що в історичній літературі існує три погляди на гетьмана Мазепу: патріотичний, антипатріотичний та псевдооб'єктивний [80, с. 5]. Російська та радянська історіографія зображали гетьмана у найчорніших барвах, акцентуючи на «зраді» політика з погляду москви. Реабілітовано гетьмана за часів незалежності України, адже його державницька діяльність була спрямована на консолідацію українських земель в єдину державу. Слід відзначити, що гетьман є найбільш значущою постаттю в історії України після Б. Хмельницького.

Політичні події часів гетьманування Івана Мазепи характеризуються укріпленням старшинського стану, придушенням повстань, копіюванням соціального становища Речі Посполитої. Прагнення визволитися з-під влади московського царя, намагання знайти союзників стали причиною внутрішніх негараздів між козацькими старшинами та зради. Наслідки союзу гетьмана зі

шведським королем бути дуже великі – перехід частини козаків на бік Петра I, знищення московським царем мешканців Батурина, активний наступ на запорозьке козацтво. Представники української історичної науки – М. Грушевський, М. Костомаров, В. Липинський, Д. Яворницький оцінювали постать Івана Мазепи через створення державотворчої концепції (об'єднання Лівобережної та Правобережної України), його роль для визвольної боротьби Гетьманщини проти московської держави.

Як яскрава особистість, Іван Мазепа й після смерті привертав увагу багатьох митців світу. До постаті гетьмана у зарубіжній літературі зверталися: англійський поет Дж. Байрон (поема «Мазепа», український переклад Д. Загула, О. Веретенченка), французький митець В. Гюго (поема «Мазепа»), німецькі письменники – Р. Готтшаль (драма «Мазепа»), Б. Брехт (вірш «Балада про Мазепу»), польські – Ю. Словацький (драма «Мазепа»), Б. Залеський («Дума про Мазепу») та ін.

Художню інтерпретацію образу українського діяча в зарубіжній літературі здійснив Дж. Байрон у поемі «Мазепа», започаткувавши літературну «мазепіану». Образ Івана Мазепи у творі відповідав тенденціям розвитку романтизму в англійському мистецтві; зацікавленням автора та його бунтарським настроєм. Декілька рядків із знаменитої «Історії Карла XII» Вольтера розширено до сюжету поеми у Дж. Байрона. Фабула твору – спогади про численні любовні пригоди, що їх розповідає старий гетьман своєму королівському союзнику, переплетені з брязком шабель, клекотом степових орлів, що дзижчать у вухах розп'ятого на коні, засудженого на смерть пажу, – майбутнього гетьмана України. Образ Мазепи насичений романтизмом й відповідно до стильової настанови – переплітається з образом України.

У 1829 році виходить поема «Мазепа» В. Гюго, написана під впливом твору англійського митця. Про це свідчить тотожність картин зображення та поетики образів у творах, близький фабульний зміст. Проте поеми

Дж. Байрона і В. Гюго різні за стильовим та змістовим наповненням. У творі французький митець відходить від ліричного драматизму англійського поета, сюжет набуває виразного живописного плану і об'єктивується. Спільним є романтичне змалювання любовної сюжетної лінії на початку творів та міфологізація образу головного героя: дике скакання коня з людиною на спині через «синій океан» степу. Проте в поему французький письменник вкладає глибший зміст, «оспівавши героя як вічне прагнення духу до якої б то не було мети» [30, с. 7]. Поема В. Гюго «Мазепа» є взірцем французького романтизму, в якій ліричне начало замінено на живописний елемент: синтез кольору та звуку, барв і світла, пластичних образів та форм.

У польській літературі до постаті українського гетьмана звертається у драмі «Мазепа» Ю. Словацький. Польський митець продовжує романтичну традицію, в якого Мазепа – «це той же паж, якого бачили у Байрона, хитрий, відважний і благородний «козачий син», готовий пожертвувати життям для честі жінки, яку він навіть не кохає, і заради честі короля, якого він зневажає» [30, с. 5]. Така інтерпретація образу Івана Мазепи в польській літературі того часу зумовлена зверхнім ставленням до українських політиків як до васалів Варшави або Москви. Ю. Словацький створив дві редакції драми, в основі яких історія Мазепи: першу – 1834 року, яку сам потім знищив, а другу – 1839 року, і то був єдиний твір поета, поставлений за його життя на сцені. Історичним тлом драми польського митця є реалії кінця XVII століття, час існування Речі Посполитої за правління короля Яна Казимира II, який є дійовою особою твору.

Іван Мазепа у п'єсі постає шляхетною особистістю, але необачним, утягненим в авантюру короля та воєводи. Герой стає свідком таємного кохання короля та молодої дружини старого магната й наражається на помсту воєводи. За розпорядженням магната його замурують живим у мур, але він не видає таємниці закоханих. Все ж доля була прихильною до молодого Мазепи і його за наказом короля розмуровують і проганяють із

двору, прив'язавши оголеним до спини коня: *«Впились шнури, кінь розриває тіло... / Як холодно, як зимно...»* [73, с. 133]. На героя чекає ще одне тяжке випробування – зв'язаним на дикому коні він скаче степами України (ця сцена зображується у творах майже всіх європейських митців), що в метафоричному сенсі є його Голгофою. З сюжетно-композиційного погляду ця сцена видається зайвою, повтором, навіть такою, що порушує жанрові засади драми. Але вона необхідна авторові для остаточного зображення міфічності Мазепи. Образ героя подано відповідно до романтичної ідеї та «донжуанської» традиції зображення. Як і в творі Дж. Байрона, любовна історія закінчується із вигнанням, натомість розпочинається новий етап його життя, пов'язаний з Україною.

Співцем «козацького романтизму» в польській літературі був Б. Залеський, прадід якого перебував на Січі, брав участь у військових походах, розповідав про це своїм нащадкам. Письменник цікавився козацьким минулим, створив думи, присвячені козацькій тематиці. Ліричний герой у поемі Б. Залеського «Дума про Мазепу» – молодий королівський паж, в якому живе передчуття його важливої місії як державного діяча. Автор, модифікуючи відомий романтичний сюжет, вказує і на роль Мазепи в історії України. Б. Залеський як представник «української школи» в польській літературі позитивно зображує козаків, приєднання до них Мазепи, який чинить як представник свого народу.

На творення образу Івана Мазепи в думі Б. Брехта вплинули літературні твори та картини, на яких зображено прив'язаного до спини коня чоловіка – Л. Буланже «Покарання Мазепи», О. Верне «Мазепа оточений кінями», «Вовки у погоні за Мазепою», Е. Делакруа «Мазепа», Т. Жеріко «Мазепа». Німецький письменник зображує три дні, коли кінь з вершником мчить у степ. Внутрішній стан вершника увиразнюється зображенням картин природи – неба, птахів, звірів, степу. Авторська інтерпретація поетично-

живописного сюжету шаленого лету коня із зв'язаним героєм вражає експресивністю та динамікою зображення.

Життя та діяльність Івана Мазепи були об'єктом уваги українських письменників: Ю. Касиненка («Мазепа»), І. Карпенка-Карого («Мазепа»), В. Потапенка («Мазепа»), Ю. Липи («Офіра»), Л. Старицької-Черняхівської («Іван Мазепа»), В. Пачовського («Гетьман Мазепа»), С. Черкасенка («Коли народ мовчить», «Вельможна пані Кочубеїха»), Ю. Федьковича (переробка драми Р. Готтшала «Мазепа»), П. Куліша (поезія «До Мазепи»), Д. Мордовцева (роман «Цар і гетьман»), С. Руданського (поема «Мазепа»), Б. Лепкого (історичний роман у 4-х частинах: «Мотря» – 2 т., «Не вбивай», «Батурина», «Полтава» – 2 т.), які у своїх творах змалювали Івана Мазепу як державного діяча, що прагнув політичної незалежності України. Але в кожного із зазначених авторів «свій» Мазепа: богатир – у Ю. Касиненка; В. Потапенко змалював романтичного героя; у драмі Ю. Липи провідним в образі героя є мотив жертвності тощо. Б. Лепкий створив роман на протиположність «шляхетському» романові «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича.

Історичний та фольклорний матеріал про гетьмана Івана Мазепу поєднав С. Руданський, змалювавши головного героя яскравою політичною особистістю. Державні ідеї українського діяча переплітаються з його особистим життям, зокрема зображено кохання з Мотрею Кочубеївною. Майстерно вписано в художню канву твору картини бою під Полтавою та жорстокого зруйнування Петром I Батурина. Гетьман у кінці творі постає сильно, рішучою особистістю, незважаючи на те, що потерпів поразку і не відстояв суверенність України. Правдиве зображення постаті українського політика вплинуло й на публікацію твору С. Руданського, який заборонявся для видання як в царській росії, так і в радянському союзі.

У драмі «Мазепа» І. Карпенко-Карий створює образ центрального героя як людини та політика, очільника держави. Дещо негативно зображує автор любовні інтриги чоловіка, акцентує на позитивних рисах Мазепи-

гетьмана. Як політичний діяч, герой драми дбає про освіту, культуру народу, прагне досягти мети – визволити рідну землю від московського ярма. Драматичний період історії України знайшов відображення у драматичних творах Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко», «Іван Мазепа». Джерельною базою п'єси про Івана Мазепу були історичні документи, а не літературні твори. Авторка зображає Івана Мазепу як національно свідому особистість з сформованими поглядами про майбутнє України, наділяє його позитивними якостями. Художнє відтворення історичної правди у творі письменниці сприяє творенню неоромантичного образу героя, історіософського підходу до зображення дійсності.

У пенталогії «Мазепа» Б. Лепкий звернувся до доби початку XVIII ст., трагічної в історії України, коли відбулося протистояння гетьманської влади царській (імперській). У центрі уваги письменника знаходиться образ Мазепи-гетьмана, на противагу європейським митцям, які звертаються до романтичного образу молодого покойового. Історична основа пенталогії – роки правління Івана Мазепи. Часово-просторові рамки роману охоплюють відрізок часу, який наповнений історичними подіями: визвольний рух під проводом Мазепи проти московського гніту, Полтавська битва, спалення Батурина. У кожній з частин роману Б. Лепкий акцентує увагу на певній події в житті регіментаря та буття українського народу й держави. У «Мотрі» автор показує трагедію кохання Івана Мазепи і Мотрі Кочубеївни, і саме в цій частині відбито загальні естетичні та філософські погляди митця щодо зображуваних подій, прихований трагічний кінець долі України. У частині «Не вбивай» розповідь йде про підготовку до розриву з Москвою і союз з Карлом XII. «Полтава» відтворює згуртування українських і шведських сил, планування ними нової боротьби, незначні бої та пекельні погодні умови, генеральну битву і трагічну поразку Карлових та Мазепиних військ. Завершальний том «З-під Полтави до Бендер» емоційно насичений монологами-прощаннями героїв з рідною землею, що змирилися з своєю

долею і розпрощалися зі своїми бажаннями. Контroversійність світоглядних позицій автора увиразнюється в художньому моделюванні історичних подій Полтавської битви: письменник уславлює державницьку політику українського гетьмана, його прагнення звільнитися від гніту російського самодержавця.

Романтичну традицію зображення Івана Мазепи в українській літературі продовжує В. Сосюра в поемі «Мазепа». Перші частини твору були надруковані в 1929 році, а завершена поема у 1960. Поема була заборонена й вперше повністю надрукована у 1988 році. Поет прагне зруйнувати стереотипи (легенди, домисли, вигадки) в російській та радянській історії щодо постаті гетьмана. Художня інтерпретація образу В. Сосюрою полягає в зображенні Івана Мазепи як державного діяча, який мріє про нову суверенну державу, незалежну від царського впливу і протекторату.

Гетьману присвячені не тільки літературні твори, але й музичні, гравюри, скульптури, картини. Серед найвідоміших – гравюри І. Мигури, І. Щирського, Д. Галяховського, Л. Тарасевича, М. Бернінгротга; портрети невідомих художників XVII – початку XVIII ст., що зберігаються в музеях України; полотна історико-легендарного змісту художників А. Деверія, Ю. Коссака, Л. Буланже, Г. Верне, Т. Жеріко, Е. Делакруа, Є. Харпентера, М. Неримського. Образ гетьмана та українська історія знайшли втілення у творах європейських композиторів, зокрема, у французькому мистецтві популярною була кантата «Мазепа» П. Пуже. А 1847 року на гастролі до України приїхав угорський композитор Ф. Ліст, який створив симфонічну поему «Мазепа» й однойменний фортепіанний етюд, в яких романтизовано образ українського діяча. Образ Івана Мазепи у своїх творах висвітлювали такі композитори, як: П. Сокальський, К. Педротті, Ш. Пурні, М. Гранваль, Ж. Матіас тощо.

Отже, Іван Мазепа був яскравою особистістю в історії та зображений у художній літературі: герой-коханець, лірик, гетьман, тонкий політичний діяч. Така неординарна особистість не могла залишитись у світовій історії непоміченою, вона привертає увагу митців всього світу і досі.

1.2. Творчість Джорджа Байрона та Володимира Сосюри в рецепції літературознавців

Художній доробок про українського гетьмана Івана Мазепу неодноразово був об'єктом наукових зацікавлень у літературознавчому аспекті. У зарубіжному та українському науковому дискурсі наявні ґрунтовні дослідження, які свідчать про надзвичайну популярність гетьмана Івана Мазепи в літературі, історіографії, живописі, музиці, театральному мистецтві, «поп-арті» тощо. Дослідники роблять акцент на неоднозначному трактуванні образу в літературі, зокрема В. Шевчук у дослідженні «І славили, і ганили: Мазепа в давній українській поезії» вказує на поділ художнього матеріалу на дві категорії – на історію Мазепи та міф Мазепи, хоч існують і пам'ятки, що мають проміжний характер [80, с. 162].

Сучасні дослідники розглядають постать гетьмана з історичної перспективи, переосмисливши його роль в українській історії, використовуючи новий літературознавчий інструментарій, зокрема А. Волков «Іван Мазепа традиційний образ літератур європейського регіону», Д. Донцов «Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі», В. Мацапура «Героїчна особистість у творах різнонаціональних літератур (образ Мазепи у творах Дж. Байрона, В. Гюґо, К. Рилєєва, О. Пушкіна, В. Сосюри)», Д. Наливайко «Мазепа в контексті європейського романтизму», Л. Ромащенко «Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози: основні напрями художнього руху» та ін. Реінтерпретація постаті гетьмана в українській критиці кінця ХХ – початку ХХІ століть пов'язана з

висвітленням образу в історико-культурологічній площині. У компаративних розвідках науковці акцентують на державницькій ролі Івана Мазепи, поетиці та наративній стратегії творів, прочитують образ у контексті творів українських та західноєвропейських письменників.

В українському літературознавстві поема «Мазепа» англійського письменника Дж. Байрона стала об'єктом дослідження В. Братко, О. Горбонос, Г. Князь, Ю. Лавріненка, Д. Наливайка, С. Павличко, Р. Радишевського, І. Реви та ін. У наукових розвідках здійснено інтерпретацію образу українського гетьмана у творах світової літератури, простежено інтертекстуальність образу; розглянуто міфологічний підтекст ініціації головного героя та міфологему шляху; проаналізовано художню специфіку історичної доби та образ України у творі; вказано на авторську інтенцію образу. Зарубіжні дослідники поеми «Мазепа» Дж. Байрона У. Г. Маршалл, Дж. Макгенн зосередили увагу на образі, акцентуючи на питанні героїзації та егоїстичності головного героя. Дж. Стейблер у розвідці з позиції постмодернізму аналізує образ Івана Мазепи у творі, вказуючи на вигадані елементи в історії. Концепцію поетичного доробку В. Сосюри, художню своєрідність поеми «Мазепа» досліджують М. Багрій, Ю. Барабаш, С. Гальченко, В. Гришко, В. Краснікова, В. Моренець, М. Ткачук, Л. Царик та ін. Літературознавці, аналізуючи постать Івана Мазепи в поемі українського письменника, прочитують образ в контексті історичної долі України, акцентують на його ролі як державного діяча та політика, відзначають продовження романтичної традиції європейських митців – Дж. Байрона, Б. Залеського, Ю. Словацького та увиразнення художнього образу Мазепи-гетьмана.

Досліджує зображення гетьмана Івана Мазепи в західноєвропейській літературі Д. Донцов. Загадкова особистість українського діяча надихнула багатьох письменників Європи на створення високохудожніх творів – Дж. Байрона, В. Гюго, Р. Готтшала, Ю. Словацького та ін. Дослідник

акцентує на інтерпретації образу Івана Мазепи митцями, історичній достовірності та художньому домислі. Романтичний, мужній, розумний головний герой поеми Дж. Байрона з захопленням розповідає про українські степи, місію гетьмана, але за походженням він – поляк [30]. Звинувачує Д. Донцов у цій історичній неточності Вольтера, в якого Мазепа фігурує як «un gentilhomme Polonais», сюжет твору якого запозичив англійський поет. Науковець висновковує, що для «західноєвропейця, який не знає вавілонського стовпотворіння націй на сході, “польський шляхтич” легко міг перетворитися в поляка» [29, с. 81]. Цю думку розвинула в дослідженні про творчість англійського поета С. Павличко, яка зазначала: «Вольтер, а за ним і Байрон помилялися, вважаючи Мазепу польським шляхтичем, який випадково потрапив на Україну. Однак у цій помилці була своя романтика. У чужих землях Мазепа завойовує владу, славу, навіть королівський титул. Це романтичний міф, на якому частково відбилася особистість самого Байрона, який у чужій країні – Італії – став карбонарієм, а потім прагнув приєднатися до Болівара в Перу чи очолити або хоча б об’єднати національно-визвольний рух Греції» [68, с. 250–251].

Життя і творчість англійського поета, естетика байронізму, виражена через філософські ідеї, іронію стали предметом дослідження С. Павличко [68]. Літературознавиця вказувала, що саме Дж. Байрон «увів у свою рідну та загалом європейську літературу образ України та українського героя» – Івана Мазепу [68, с. 249]. Важливими для прочитання української теми у творі англійського поета є романтичний образ ніколи не баченої поетом землі, трансформований сюжет «Історії Карла XII» Вольтера, розгорнутий образ бігу коня з вершником, приреченим на загибель. Поема Дж. Байрона, вважає дослідниця, стала стимулом для європейських митців, зацікавлених оригінальністю теми й образу. У роботі проінтерпретовано інтертекстуальні зв’язки творів зарубіжних та українських письменників, своєрідність трактування образу гетьмана у вітчизняній літературі (дослідниця спирається

на працю С. Родзевича): Степан Руданський створив поему в стилі народного епосу, Богдан Лепкий зобразив сентиментального коханця в дусі Вертера, «Мазепа Володимира Сосюри – варіація на тему Дон Жуана з України» [68, с. 253]. Дослідниця вказує на вплив Дж. Байрона на українську літературу та модифікацію образу Івана Мазепи у творах.

Образ українського політичного діяча в європейській літературі аналізує Д. Наливайко у статтях «Мазепа в європейській літературі XIX ст.: історія та міф», «Поема «Мазепа» в контексті творчості Байрона і європейського романтизму», акцентуючи увагу на питанні «міфу про Мазепу». Образ Мазепи у творах Б. Залеського, Ю. Словацького, В. Гюго поданий у «донжуанському» плані, що відповідає романтичній традиції зображення. Духовно-психологічний аспект образу українського діяча в поемі англійського поета розкрито, вважає дослідник, через сповідь старого гетьмана про молоді роки. На думку Д. Наливайка, поема Дж. Байрона є найяскравішим твором митця, який написано «енергійним, стрімким і водночас карбованим чотиристопним ямбом, який чудово передає бурхливу динаміку оповіді, несамовитий галоп дикого коня, навальний ритм образів і картин, що проносяться перед очима героя, прив'язаного до спини степового скакуна. Цьому ж завданню відтворення бурхливої динаміки підпорядкований образний лад твору, його структура» [62, с. 5].

Порівняльні студії поем «Мазепа» Дж. Байрона та В. Сосюри в контексті європейських та українських творів про державного діяча стали предметом досліджень вітчизняних науковців. Еволюція образу Івана Мазепи в літературі окреслена в наукових розвідках Д. Берегової, В. Войтюка, О. Горбонос, В. Готвальда, В. Лавренчука, Т. Мацьківа та ін. Цей образ у сучасній науковій думці набув актуальності, особливо під час російсько-української війни.

Образ України, історичну основу та романтичний міф про Івана Мазепу досліджує О. Вечірко у статті «Дж. Г. Байрон і Україна», акцентуючи увагу

на суперечливій особистості в історії та романтичної у творі, що став культовим в європейській культурі та мистецтві [14, с. 373]. Літературознавиця вказує, що вдало підібраний жанр твору (ліро-епічна поема) дозволив автору «не просто відтворити історичні події (це не було головним завданням для Байрона), а передати внутрішній стан героя, його почуття і переживання, автор хотів лише відобразити сам «дух України», що втілювався і в її широких краєвидах, і в душі її гетьмана» [14, с. 374].

Предметом дослідження О. Горбонос і О. Ващенко стали змістово-формальні концепти створення образу України як символу духу і нескореності, що став паралельною домінантою у висвітленні романтичного образу Івана Мазепи в однойменній поемі Дж. Байрона [25, с. 113]. Підтримка англійським поетом національно-визвольних рухів Європи, його бунтівний характер були близькими духу українського діяча, що й спонукало до написання твору. На думку дослідників, художньо-образний світ твору є авторським, і «зумовив наявність, фактично, “трикутника образів” поеми “Мазепа”: молодий Мазепа і його життєві випробування, гетьман Мазепа і події його тогочасного життя, образ України – та її історичної долі» [25, с. 116]. Літературознавці вказують на неоднотипність трактування й індивідуально-творчу інтерпретацію нелегкої долі українського гетьмана у творах Вольтера, В. Гюго, Ю. Словацького.

Д. Берегова, досліджуючи літературні традиції рецепції образу Івана Мазепи, спираючись на праці українських літературознавців, вказує на спільні та відмінні риси: «російська традиція, що наклала на Мазепу клеймо зрадника; західна традиція, де Мазепа виступає романтичним героєм; українська традиція, що пропагує ідею Мазепи-патріота, борця за свободу України» [6, с. 20]. Західноєвропейських митців-романтиків цікавить особисте життя Івана Мазепи, його любовні інтриги, а історія є тільки тлом творів. Українська традиція зображення гетьмана є наймолодшою, і викликана бездержавним становищем України і заборонаю російської та

радянської імперії об'єктивно зображувати постать українського політика. Дослідниця Д. Берегова виділяє два періоди в українській літературній мазепіані: «перший – зображення Мазепи услід за російською традицією (XVIII – перша половина XIX століття); і другий – формування національної традиції, де Мазепа – патріот, борець за українську державність (кінець XIX – XX століття)» [6, с. 21-22].

Основні підходи до формування образу гетьмана Івана Мазепи в зарубіжній та українській літературі XVIII – XX ст. подає в науковій розвідці Ф. Проданюк. Дослідник доповнює концепцію зображення образу міфологічним підходом [71, с. 31]. Романтичне змалювання молодого Івана Мазепи в поемі Дж. Байрона – це вигнанець, який кидає виклик суспільству, його законам, моральним нормам, що приводить до неминучої кари [71, с. 34]. Ліро-епічний жанр поеми дозволив автору не лише «відтворити історичні події, а й передати внутрішній стан свого героя та його почуття і переживання» [71, с. 34]. Порівняльно-типологічний аналіз творів про українського гетьмана дозволив досліднику вказати, що Дж. Байрон поемою привернув увагу читачів суперечливим образом, і разом з тим, створив «новий тип ліричного героя, головними рисами якого стали бунтівний характер, прагнення до свободи, гідність, гордість, мужність та сила», який знайшов продовження в художніх текстах європейських митців [71, с. 46].

Історичний та політичний контексти життя українського гетьмана, зображені в поемі В. Сосюра, у дослідженнях кінця XX – початку XXI ст. розглядалися в порівняльному аспекті з твором О. Пушкіна. Слід відзначити, що «Мазепу» український поет писав, щоб реабілітувати ім'я гетьмана й переосмислення подій з погляду XX століття. Ю. Барабаш вказує, що, створюючи художній образ, В. Сосюра «намагається до кінця збагнути не так, може, Мазепу, як самого себе, розв'язати у своїй свідомості й у серці не лише застарілі історичні, а й не менш болючі сьогоденні вузли» [5, с. 143]. Літературознавець С. Гальченко акцентує увагу на тому, що В. Сосюра, на

відміну від Дж. Байрона, В. Гюго, Ю. Словацького, не ідеалізує Івана Мазепу як неординарну особистість, творить «насамперед художній образ, а не політичний портрет гетьмана» [18, с. 15].

У контексті світової літературної традиції розкриває постать гетьмана в поемі українського митця М. Ткачук, який зазначає, що поет «сміливо пішов далі за своїх сучасників у трактуванні болючих сторінок історії України й Росії. Досліджуючи невігосні рани українського народу і його історії, він піднявся вище за своїх російських побратимів по перу, як і багатьох українських істориків, митців у трактуванні “заборонених тем”, в оцінці постаті Мазепи» [77, с. 6]. Поява «Мазепи» В. Сосюри в українській літературі, на думку літературознавця, – «це не тільки заповнення ще однієї “білої плями” в історії нашої літератури, а данина справедливості» [77, с. 16]. Дослідник акцентує на продовженні європейської традиції змалювання романтичного героя, Дон Жуана в українській літературі. Важливим для прочитання ідейного змісту поеми В. Сосюри є вступ, у якому автор із «пафосом і гнівом, з пристрасстю і болем говорив про крах визвольних рацій народу та його обман» [77, с. 16], колоніальну політику російської імперії та її наступниці – радянської держави. Науковець вказує, що образ Івана Мазепи в поемі українського поета на відміну від європейських митців, постає трагічним. М. Ткачук проводить паралелі з творами Т. Шевченка, І. Франка, Олени Пчілки, Дж. Байрона.

Художнє тлумачення образу гетьмана в контексті європейського культурного руху, спираючись на синтез музики і слова, простежує Н. Лупак «Художня та літературно-музична інтерпретації образу І. Мазепи (епопея Б. Лепкого «Мазепа» та опера П. Чайковського «Мазепа»)» [56]. Інтермедіальний підхід у роботі дозволив простежити взаємозв’язок різних видів мистецтв, що створює культурний простір художнього тексту. В. Лавренчук досліджує ідейно-естетичну своєрідність історичної прози Г. Колісника та Ю. Хорунжого в аспекті україноцентричних векторів,

пов'язаних із постаттю Івана Мазепи («Художня рецепція образу Івана Мазепи в романах Григорія Колісника та Юрія Хорунжого») [49].

Отже, український державний та політичний діяч Іван Мазепа був яскравою особистістю, залишив слід у світовій історії. Здобувши європейську освіту, він був державним діячем, воєначальником, меценатом, опікуном церкви, поетом, музикантом, книголюбом, будівничим держави. У художніх творах він зображений як герой-коханець, гетьман, політичний діяч.

Висновки до першого розділу

Постать гетьмана Івана Мазепи в українській та європейській історії, літературі була об'єктом дослідження більше трьох століть. Науковці прагнули показати українського діяча відповідно до певних політичних та суспільних подій в країні, а також у світлі власних світоглядних основ. Ще за життя Іван Мазепа зажив європейської слави як політичний діяч, про нього писали в різних книгах, зокрема у хроніках подій. Продовж століть в українській суспільно-політичній думці витворювався ідеал керівника: героїчний, освічений, гуманний, мудрий, опирався на старшину і розумно приймав закони, дбав про освіту і культуру народу. Складність державницької позиції Івана Мазепи в тому, що, будучи володарем, він не мав абсолютної влади, а підлягав волі і контролю російському цареві, тому конфлікт між ними став неминучий. Його доля приваблювала митців, які створили літературні, живописні, музичні твори.

Непросте життя українського політичного діяча надихало письменників на осмислення постаті в творах. Художню інтерпретацію образу українського гетьмана започаткував в англієць Дж. Байрон у поемі «Мазепа». Відповідно до романтичного світогляду митця, його герой

зображений сміливим, рішучим, сильним, героєм-коханцем. Любовні пригоди королівського пажа, ким був Іван Мазепа у творах європейських митців – француза В. Гюго (поема «Мазепа»), німців Р. Готтшала (драма «Мазепа»), Б. Брехта («Балада про Мазепу»), поляків Ю. Словацького (драма «Мазепа»), Б. Залеського («Дума про Мазепу»), змальовані в романтично-трагічній тональності. У творах українських письменників, зокрема Івана Карпенка-Карого (драма «Мазепа»), Б. Лепкого (роман «Мазепа»), В. Сосюри (поема «Мазепа») образ українського політичного діяча постає у двох площинах – героя-коханця та гетьмана. Вітчизняні митці приділяють увагу історії України та народу, акцентують на трагічних сторінках та невилгоєних ранах, зображуючи Івана Мазепу як державного діяча, що прагнув політичної незалежності України. Музичні твори українському гетьману присвятили Ф. Ліст, П. Сокольський, у малярстві до цього образу зверталися Л. Буланже, О. Верне, Е. Делакруа та ін.

Дослідники творчості Дж. Байрона та В. Сосюри звертали увагу на питання еволюції образу Івана Мазепи в поемах, художню інтерпретацію особистості відповідно до світоглядних настанов письменників. Порівняльні студії поем «Мазепа» англійського та українського поетів у контексті світової літератури про українського гетьмана представлені науковими розвідками Д. Берегової, В. Войтюка, В. Готвальда, Т. Мацьківа, Д. Наливайка, С. Павличко, Ф. Проданюка та ін.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ ІВАНА МАЗЕПИ В ПОЕМАХ ДЖОРДЖА БАЙРОНА ТА ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

2.1. Художнє осмислення постаті Івана Мазепи у творі Джорджа Байрона

Постать політичного діяча Івана Мазепи в зарубіжній та українській історії, літературі була об'єктом дослідження протягом двох століть. Визнання українського гетьмана в зарубіжній літературі почалося від поеми Дж. Байрона «Мазепа», в якій автор осмислив образ історичного діяча відповідно до ідей романтизму: особистість вольову, сміливу, емоційну, з глибокими почуттями. Інтерес англійського митця до постаті українського політика був викликаний тим, що бунтарські настрої поета збігалися зі сприйняттям образу Івана Мазепи в Європі. У монографії «Байрон» С. Павличко зазначає, що саме англійський поет увів у «рідну та загалом європейську літературу образ України та українського героя» [68, с. 165]. Неординарна постать гетьмана для Дж. Байрона стала прикладом героїчного служіння батьківщині.

Незважаючи на неординарність потрактування образу Івана Мазепи в історії, він став культовим героєм у літературі. Поема Дж. Байрона з'явилась під впливом «Історії Карла XII» Вольтера, вірніше під впливом кількох рядків цього тексту, зміст яких складає основну фабулу твору англійського митця. Любовна історія, описана Вольтером, ширше подана у спогадах польського шляхтича Яна Пасека. Поляк вигадав любовну аферу між пажем та дружиною польського шляхтича Фальбовського, створив власну версію покарання Мазепи, якого прив'язали голим до спини коня, оскільки був ворогом українця, хотів його скомпрометувати [85]. Такі любовні історії були типовими для того часу, і, очевидно, Я. Пасек, використав у спогадах.

Крім того, поляк міг запозичити сюжет для легенди про Мазепу із грецької трагедії про Іполіта. В обох історіях герої зображені як коханці, покарані й прив'язані до спини коней.

Життя Дж. Байрона, сповнене емоцій, пристрастей і суперечностей проглядається в образах героїв творів. Літературознавці вказують, що історія кохання молодого Мазепи в поемі англійського митця має автобіографічний характер [4, с. 7]. Почуття та переживання поета до молодої шістнадцятилітньої графині Терези Гвіччолі прочитуються у стосунках Мазепи та дружини високопоставленого шляхтича, яку звали Терезою. Слушною щодо цього є думка О. Кудлей, яка вказує, що «образ головного героя – переосмислення головних байронічних ідей абсолютної самотності, крайнього індивідуалізму, вродженого песимізму і світової скорботи – індивідуальних рис самого автора» [44, с. 106]. Риси вдачі Івана Мазепи прослідковуємо й у самого Дж. Байрона – стремління до вищої цілі, бунтарство, нескореність, незламність духу.

Сюжетна основа твору Дж. Байрона – спогади українського гетьмана про любовні пригоди при дворі польського короля Яна Казимира, історія кохання до дружини польського шляхтича Фальбовського. Англійський поет звертається до недостовірних фактів: Іван Мазепа не був шляхтичем, він лише служив при дворі Яна Казимира. У поемі наявні дві сюжетні лінії: перша має історичний характер, адже Іван Мазепа – це історична особистість, який був гетьманом України, пішов на союз із шведським королем Карлом XII проти російського царя Петра I; друга – пов'язана з любовною колізією, що є домінуючою в поемі. У творі Дж. Байрона здійснено поетичне змалювання історичної постаті, авторська інтерпретація сильної особистості, її місця в суспільстві.

Образ Івана Мазепи у творі Дж. Байрона є «подвійним, адже гетьман показаний і в юності, і в старості», й перед читачем постають «два різні характери» [68, с. 169]. У поемі молодий Мазепа, як і вся його історія про

бурхливу юність, описується із значною долею симпатії до героя; оповідь ведеться мовою, що «повна пристрасті і темпераменту» [68, с. 165]. Постать Мазепи-гетьмана зображена в поемі у стриманих, стислих виразах, але достатньо яскраво: «*І сам він був, як дуб-титан / Землі козацької гетьман*» [3, с. 10]. Характеристика Івана Мазепи в молодості та старості є контрастною: в юності – паж польського короля, веселий, красень, що «*мав гарячу кров дідів*», «*...не раз, не двічі / Дивився просто смерті в вічі*» [3, с. 10]; у зрілому віці – сильна особистість, гордий та незламний («*...відважний дух, тверда рука*» [3, с. 10]) гетьман, що змушений покидати рідну землю після поразки під Полтавою. Автор підкреслює трагізм образу, вказуючи на його роль в історії України. У монолозі сповіді розкрито екзистенційні концепти образу гетьмана. Мазепа на схилі літ – «мудрий, розважливий, урівноважений, сповнений гідності і поваги, але його визначальною рисою є велич духу, віри в свої сили, як і в роки юності, коли дикий степовий кінь ніс його безмежними просторами України» [25, с. 115].

Домінуюче місце в поемі займає тема кохання, овіяна світлом, вогненною пристрастю, що може сильно палати й спопелити героїв. Поет поєднує історичну правду з художнім домислом, змальовуючи минуле Мазепи, його служіння при дворі польського короля і любовні пригоди. Гетьман під час перепочинку розповідає шведському королю Карлу XII про любовні пригоди в молодості:

*...гетьман міцної постави,
Що шепоче йому, побратиму свому,
Про минулі дні волі і слави [3, с. 10],
...В надії отакій
Охоче в пам'яті моїй
Вернуся я в давезні дні [3, с. 13–14].*

Головний герой, поринаючи в минуле, знову переживає історію свого кохання та розплату за нього. Розповідь старого гетьмана вражає детальним

зображенням любовних перипетій, емоційністю нарації. Монолог-сповідь сімдесятилітнього Івана Мазепи переповнений відвертими інтимними подробицями, плином думок, є засобом розкриття психології героя. За свою пристрасть до заміжньої жінки юний паж короля, «вродливий красень», «з чоловіків ніхто красою / Не міг би змірятись зі мною» [3, с. 16] поплатився і був засуджений на смерть. Сильну пристрасть до коханої жінки герой відчуває і через майже півсотні років після згадуваних подій. Така трагічна любовна історія характерна для романтичної літератури. Автор вказує, що молодість і міць Мазепа зберіг і до старості:

...літа

Не вигнули мого хребта,

Не зменшили і не змінили

Відваги, розуму і сили [3, с. 16].

Розповідь старого гетьмана про історію кохання переплетена відсиланням до історичних подій (Полтавська битва), зображенням екзотичної природи України. Проте, Дж. Байрон не цікавиться історичним тлом, адже, вважає О. Юрчук, він націлений «на створення концепції індивідуальної міфотворчості, у якій особливе місце займає формування нового типу ліричного героя» [81]. Романтичний герой «байронівського» типу – це реальна особа, наділена сильним характером, вільна, із загадковим минулим. Мазепа-гетьман у поемі постає лицарем і воїном, «славним ватажком», що знає військову справу, вміє стояти на чатах, дбати про вірного друга – коня. Карл XII порівнює гетьмана з найвизначнішим полководцем, високо цінуючи його відвагу:

На землі

Від Олександрових походів

Такої пари не знаходив,

Як ти і гордий Буцефал [3, с. 12–13].

Мазепа постає непересічною особистістю доби, лицарем, літа якого «не вгасили ні мужності, ні слави» [3, с. 14]. Шведський король, підкреслюючи його винятковість, говорить:

*У всіх із нас
Могутній дух в серцях не згас,
Та хто ж між нами, хоч один
Здобутись міг на більший чин
І мені сказати взагалі,
Ніж ти, Мазепо? [3, с. 12]*

Відтворюючи історичну постать у поемі, Дж. Байрон наголошує на життєстійкості, силі духу героя. Поєднуючи «учора і сьогодні», сімдесятилітній гетьман розповідає про те, як розлючений поляк наказав прив'язати коханця дружини голим до спини дикого коня і пустити в степ:

*Його (коня – Є. Ш.) до мене підвели,
І в лютім запалі тоді
Мене стайничі молоді
Йому на спину завдали,
Різучі в'язучи вузли,
Жахнули скакуна – і враз
На волю випустили нас [3, с. 25].*

Страждання героя автор передає через душевні муки від просякнутих кров'ю ременів, зливного поту, спраги, «одчаю», «холоду», «голоду», «жаху». Їзда коня з вершником стає символом трагізму життя людини взагалі. Скажений лет перетворився на символ прометеїзму, творчого неспокою, пориву до вершин, керований фатумом. Кінь приносить на береги Дніпра змученого Мазепу, де його рятують від голодної смерті селяни.

Майстерно виписані картини лету коня з прив'язаним до спини вершником, який сміливо дивився у вічі смерті:

Помчав я швидше блиску, грому,

На згубу пущений в поля... [3, с. 28], –

вказують на змалювання образу в романтичному аспекті. Ця сцена твору стала улюбленою для живописців, зокрема, літографії Т. Жеріко «Мазепа» (1823), картин Е. Делакруа «Мазепа на вмираючому коні» (1824), О. Верне «Мазепа серед вовків» (1825), Л. Буланже «Муки Мазепи» (1827). Сучасний дослідник Д. Наливайко вказує, що наявні в поемі Дж. Байрона конотації, окреслені в романтичному образі, «набувають прямого візуального втілення в прометеївських стилізаціях образу Мазепи в романтичному живописі, зокрема в картинах О. Верне й Л. Буланже, де фігура Мазепи, прив'язаного до спини коня, нагадує фігуру Прометейя, прикутого до скелі» [62, с. 45]. Міфологема подорожі прив'язаного до коня пажа в поемі англійського митця доповнена образами лісу, пустелі, дороги, степу, що виступають місцем випробувань на шляху до мети та подоланням внутрішньої трансформації героя. Фізичні страждання зробили міцнішим, витривалішим молодого юнака, укріпили силу та волю в боротьбі з перешкодами, наслідком чого стало змушнення, досягнення величі та статусу гетьмана.

Важливим аспектом у сюжетній площині є образ дороги, з яким пов'язані спогади гетьмана про минуле (шлях в Україну після вигнання з двору польського короля); події теперішнього також відбуваються після поразки під Полтавою і подорожі з королівським союзником на нове місце перебування. Втеча Карла XII разом із гетьманом Іваном Мазепою пояснюється тим, що фортуна була не на їхній стороні. Автор акцентує увагу на відвазі шведських воїнів під час битви та на відступі армії. Але навіть поразка не зламала дух українського політичного діяча. Під час вимушеного перепочинку Карл XII зауважує доброзичливе ставлення Івана Мазепи до коня. Благородство старого гетьмана виявляється в тому, що він піклується про свого вірного друга, який почувши

...господареву річ

...тихий клич –

*Крізь натовп, силу, тисячі,
 Було то вдень, а чи вночі,
 Від заходу і до світання
 До нього линув без вагання [3, с. 11].*

Кінь був родом з України і разом з героєм проходить випробування, що є важливим для інтерпретації ініціального міфу про гетьмана Івана Мазепу, вважає Г. Князь [37, с. 313]. Дж. Байрон у поемі трансформує історичні події в міфологічну площину.

Образ Івана Мазепи в поемі Дж. Байрона поетизується відповідно до романтичної традиції зображення: любовний трикутник, пристрасні почуття, центральний герой, наділений всіма чеснотами, клятви в коханні. Красень, веселий та стрункий юний герой зачаровує жінок. Пристрасно кохає молоду Терезу, зустрічається таємно і заради миті з нею навіть готовий «віддати Україну». Сентиментальна історія почуттів, щира та велика любов окрилюють юного Мазепу. Для нарації характерне органічне поєднання «поетичного живопису» з експресивним відтворенням переживань душевного стану героя [68, с. 173]. В образі Івана Мазепи втілено риси романтичного героя: це виняткова і часто таємнича особистість, яка перебуває в незвичайних обставинах; розкриття духовного світу героя осмислено через боротьбу протиріч; увиразнення внутрішнього світу відбувається за допомогою контрасту – він є вінцем творіння та безвольною іграшкою в руках долі й непідвладних їй сил.

У поемі Дж. Байрона образ Івана Мазепи розглядається крізь призму його любовної афери. Мазепа-романтичний герой стає жертвою власних пристрасстей, як справжній романтичний герой діє в незвичайних умовах. Пройшовши випробування, не зламавшись, він відроджується після фізичних та душевних страждань. Важливу роль у поемі відіграє образ долі: вона звела Мазепу й Терезу та розлучила закоханих; відвернулася від шведів у Полтавській битві; врятувала Мазепу і зробила його гетьманом

України. Байрон як поет-романтик показує, що людина залежить від впливу багатьох фатальних сил і обставин. Такий образ українського діяча в романтичному ключі визначив сутність міфу про Мазепу в європейському літературному дискурсі, і, на думку Д. Наливайка, «відбувся перехід історичного сюжету й героя в іншу іпостась, власне перехід із історії в міфологію, що робить її принципово важливою віхою в усій літературній мазепіані» [62, с. 42].

У поемі Дж. Байрон змальовує Івана Мазепу як романтичну та трагічну особистість, що бореться за свободу. Автор у творі використовує природні образи, щоб підкреслити боротьбу людини з долею. Для англійського поета український гетьман – національний герой, попри романтичність змалювання його історії кохання. Байронівський герой – це коханець, волелюбний бунтар, рішучий, що став символом незламного духу, прагнення до волі.

2.2. Інтерпретація образу Івана Мазепи в поемі Володимира Сосюра як романтичного героя і гетьмана

Через століття після виходу твору Дж. Байрона в українському письменстві звертається до постаті політичного діяча в поемі «Мазепа» В. Сосюра. Український поет трактує цей образ як героя-коханця та політичного діяча, який прагне звільнити рідну землю від московського впливу. У перших розділах поеми автор інтерпретує вже відомий романтичний сюжет про любовні пригоди молодого Мазепи, зображає його на службі польського короля. В останніх – розкриває психологію особистості гетьмана і через його образ підносить ідею державності України, її незалежності, акцентує на місії його як очільника держави. В. Сосюра так говорить про свій авторський задум:

Я серцем хочу показати

Страшну трагедію Мазети,

*І в ній в той час страшний незгоди
Трагедію мого народу... [74, с. 77].*

Написана на протипагу пушкінській «Полтаві», поема розвінчує імперський міф про Мазепу-зрадника. Розповідь про життя гетьмана Івана Мазепу примежовується з ліричними відступами про романтичне минуле його молодості. Одинадцять розділів – історія перебування українського шляхтича з роду Мазеп-Колодинських при дворі польського короля Яна Казимира. Вродливий, розумний молодий Мазепа покорив не одне жіноче серце – Зося, Юзя, Тереза. Через любовні пригоди, зваблення дружини польського магната, герой покараний. Сцена вигнання королівського пажа нагадує змалювання в поемі Дж. Байрона – шалений лет коня з прив'язаним до спини героєм:

*Ремнями прив'язали Йвана
Гуртом до дикого коня
Й бичами вдарили!.. Од брами
З них кожний наче одлетів...
І кінь шалений копитами
У дике поле загримів... [74 с. 110].*

У трактуванні образу, вважає М. Ткачук, поет «йде в деяких моментах за традицією, виводячи образ «Дон Жуана з України»: тут сосюринський герой своєю легковажністю схожий на Мазепу Ю. Словацького. Проте це тільки зовнішня вуаль образу. Новим в поета є те, що його герой пам'ятає про своє коріння, що він українець. А тому серед двірської розкоші й багатства Іван відчуває себе самотнім» [77, с. 6]. Не оминає автор й історію кохання Івана Мазепи й Мотрі Кочубей, яка була його хрещеницею. Поет вдається до вигадки про стосунки молодого Мазепи й Кочубеїхи, внаслідок яких народилася дочка. В. Сосюра вказує, що його герой став жертвою своїх власних пристрастей, але, пройшовши випробування, він не зламався, відродився після душевних страждань.

З дванадцятого розділу починається біографія героя – державного діяча та політика. Гетьман Іван Мазепа веде складну і небезпечну політичну гру зі шведським і польським королями, із самим Петром I: перед нами проходять трагічні епізоди його підступної боротьби з Семеном Палієм, знищення Кочубея; бачимо гетьмана і на раді верховної старшини в доленосний момент прийняття фатального для нього рішення. У поемі В. Сосюра зображує «двох Мазеп» – романтичного і реального, що їх змальовано в різних частинах твору. Автор не ідеалізує свого героя, а художньо модифікує образ неординарної особистості в історії.

Дотримуючись концепції патріотичної діяльності Івана Мазепи, поет спростовує імперські версії «зрадництва», відкидає вульгарні стереотипи характеристики історичної постаті. Власні погляди В. Сосюра вкладає в уста свого героя:

*Народ – мій Бог, йому я вірю,
А не історикам отим,
Що руку царську цілували,
Що слинили Петрову длань
І про Мазепу написали
Із кон'юнктурних міркувань [74, с. 106].*

Поет вбачає мету гетьмана у звільненні української землі від царського ярма, поверненні до вольностей, що були утверджені Б. Хмельницьким під час війни 1648–1654 років. Трагедія українського діяча, за В. Сосюрою, в іншому – в тому, що він не знайшов правильного шляху до втілення своєї мети, не зумів згуртувати народ. Мазепа перед битвою з московськими вояками і об'єднання зі шведами скликав старшину, спробував відкрити їй свої наміри:

*...ні словечка не сказали
На цій нараді про народ,
Немов його й не існувало.*

*То ж знай, жупанство малинове, –
Народ останнє скаже слово! [74, с. 99]*

Це «останнє слово» було сказане, та воно обернулося трагедією не лише для гетьмана і всього «жупанства малинового», а для самого народу.

*...Не пішов за ним народ,
Шляхом і радості й надії.
Не зрозумів його він мрії...
Бо помилявся й народ... [74, с. 92]*

Не могли зрозуміти і прийняти прості люди і союзу зі шведами, які були їм чужі. Слушною є думка М. Ткачука, який зазначає, що «поет не тільки осуджує Мазепу, котрий не зумів донести свою ідею до народу й покладався на чужі сили (шведів), а й сам народ, який не піднявся до свого вождя, не мав «державного мислення» [77, с. 13]. Вже у вигнанні Іван Мазепа нарікає на народ, який «не зрозумів» його «соби на горі й безголов'я»:

*Не раз за нього я молився...
А він мене кляне!.. [74, с. 97].*

Поет не сперечається зі своїм героєм, підтримує його думку про благі наміри. Автор акцентує, що Іван Мазепа не був зрадником рідного народу, а дбав про нього, намагався звільнити від московського колоніального пригнічення, забезпечити суверенність, вольності:

*Любив Вкраїну він душею
І зрадником не був для неї...
Він серцем біль народу чув,
Що вдаль дивився крізь багнети [74, с. 91].*

Але гетьман, на думку поета, помилився, не збагнув «ідеї життя», не врахував волі народу, не розкрив йому очі на його поневолення, бо й сам був «паном». Народ не зрозумів свого вождя, і це обернулося трагедією не тільки для гетьмана й козацької старшини, але й для самого народу: спалена Полтава, «Батурин знищено, і попів / В глухих розвіяно вітрах» [74, с. 101],

українці потрапили в ще більшу неволю від російського самодержавця. У поемі В. Сосюри трансформована франкова колізія вождь і народ: «вождь має вести свій народ з неволі, але покладатись не тільки на своє провидіння, а й на народ, в ім'я якого і для майбутнього якого він діє» [18, с. 43]. Звичайно, поразка гетьмана наклала драматично-трагічний відбиток на його образ у художньому трактуванні В. Сосюри. У цьому зв'язку Ю. Барабаш зазначає, що поет намагався збагнути насамперед не стільки, «може, Мазепу, як самого себе, розв'язати у своїй свідомості й у серці не лише застарілі історичні, а не менш болючі сьогоденні вузли. То була й щира сповідь, і відповідь недоброчливцям, яка визрівала протягом десятиліть, і свого роду емоційна розрядка, і, якщо хочете, певна моральна компенсація, – у тому числі й за вимушене каяття» [5, с. 141]. Тут реалізована ідея про «двох Володьок», які «рвали душу» поета: прагнення зобразити правдивий образ українського гетьмана, позбавитися від тиску радянської системи.

Для глибшого змалювання образу Мазепи В. Сосюра використовує прийом зіставлення, відтінюючи гетьмана постаттю Василя Кочубея і Семена Палія. Генеральний суддя написав донос Петрові на Мазепу, звинувативши гетьмана в тому, що він *«проти матері-Росії готує тайно повстання»* [74, с. 96]. Цар не повірив генеральному писарю і віддав його на «суворий суд» Мазепі, який засудив донощика на смерть. В. Сосюра сміливо й відкрито казав про те, що зрада самодержавцеві, тиранові, поработителю українського народу – це не є зрада самому народові. Полемізуючи з тогочасним критиком В. Коряком, який вважав царя Петра *«волею прогресу»* [74, с. 86], поет називає російського самодержавця *«бандитом, що в нас кріпацтва вік завів»* [74, с. 86] й оцінює його з позиції українського народу. Ось чому після Полтавської битви за наказом царя митрополит Київської православної церкви і всі церкви руської православної віри піддали анафемі і вічному прокляттю Івана Мазепу. Відтоді півтора століття на першому тижні Великого посту в кожному кафедральному соборі російської православної

церкви проклинали Мазепу – таким ненависним він був російським імператорам:

*Цар православіє собі
Взяв за союзника страшного.
Церкви Мазепи будував,
А цар із дзвонів лив гармати, –
І цим, товаришу і брате,
Хребет Мазепі поламав [74, с. 91].*

Попри всю суперечливість, Іван Мазепа у В. Сосюри залишається героєм високого плану, хоч в епілозі автор і звертається до нього: «герою нещасливий мій» [74, с. 106]. Український державний діяч – по-європейськи освічений, «він був талант, а може й геній» [74, с. 102], що трудиться біля розбудови української держави, надзвичайно красива й душевна, щедра людина:

*Він серцем, для добра одкритим,
Людей, як пісня, пісня чарував [74, с. 102].*

Характер героя не однозначний, а об’ємний; він поданий на високому художньому – не дидактичному, а історико-психологічному рівні. Це живий, але й по-справжньому трагічний характер. Змальовуючи свого героя, поет часто вдається до полеміки, щоб заперечити спотворені уявлення про українського діяча:

*«Він інтриган», – немов вериги,
В душі моїй слова ці злі.
Але були його інтриги
Для щастя рідної землі [74, с. 105].*

У концепції В. Сосюри Мазепа не «інтриган», а мудрий політичний діяч. Це народний герой: «Народ не марно в свою душу про чайку його пісню

взяв» [74, с. 105]. Авторське ставлення та оцінка постаті в поемі виражена в ліричних відступах:

*Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч був він пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав [74, с. 105].*

В. Сосюра, на відміну від своїх попередників, не ідеалізує його як неординарну особистість, а «творює, насамперед, художній образ, а не політичний портрет гетьмана. Автору не можна дорікнути незнанням історичних чи літературних джерел, що, очевидно, й дало змогу уникнути тенденційності у вирішенні цієї складної проблеми» [5, с. 144]. Поет не просто «реабілітував» героя, він звертається до історичних джерел, розвінчує міф про братні народи, розв'язує проблеми не з партійних позицій, а з загальнолюдських, національних.

Прагнучи розкрити правду історії, український поет у «Мазепі» акцентує увагу на національній проблемі та психологічному аналізі образу гетьмана. Герой, прощаючись з Україною після поразки під Полтавою, розмовляє про ці події з Карлом XII. Він розуміє трагедію українського народу, його «прокляття», але не їх боїться, заявляючи, що «*Мене б простила Україна, – / Петро проклятий не простить*» [74, с. 105]. Психологічний портрет героя автор вибудовує через внутрішній конфлікт, роздуми, сповідальний характер та усвідомлення поразки й трагедії в боротьбі за Україну. У монолозі Мазепа просить прощення в народ. Відсилання до образу біблійного персонажа не випадкове, адже герой розуміє ситуацію:

*Прости, прости, Вкраїно-мати,
Мене і спільників моїх!
Я, мов Іуда той проклятий,
На рідний не ступлю поріг [74, с. 104].*

Реабілітація постаті українського керманіча всупереч політичній російській та радянській ідеологіям – це спроба неупереджено поглянути на одну з трагічних сторінок в історії України та народу. Художня інтерпретація образу Івана Мазепи поетом поєднує традиції та новаторство: Мазепа – герой-коханець (поет продовжує європейську романтичну традицію трактування образу), Мазепа – патріот рідної землі («*І Україна – край мій милий, / Що, як зоря, мені сія*» [74, с. 106]). Велич Івана Мазепи в його любові до своєї батьківщини, звільненні країни від російського ярма, боротьбі за суверенність України. Автор проводить паралель: трагедія Мазепи – трагедія українського народу:

*Хоч він був пан,
та серце мав.
За суверенність України
Боровся він, і в цім був прав* [74, с. 41].

Розкриваючи образ українського діяча, поет прослідковує його в контексті розвитку української історії, тих політичних подій, що вплинули на формування характеру Івана Мазепи. Прочитуючи образ українського гетьмана в історії, В. Сосюра вказує на вірність рідній землі, прагнення бачити її вільною, незалежною. Поєднання реальних історичних подій із романтичним змалюванням любовних перипетій молодого Мазепи, філософських узагальнень із ліричними авторськими відступами визначає стиль В. Сосюри, прагнення митця розібратися в собі та відтінити постать українського гетьмана, його роль в національному історичному процесі.

2.3. Образ України в поемах англійського й українського письменників

Образ гетьмана Івана Мазепи нерозривно пов'язаний з Україною, її економіко-культурним розвитком та трагічними сторінками. Український гетьман до кінця життя залишався вірним присязі, народу та Україні, ім'я

якої було останнім у хвилину смерті: «*Прощай, Україно, прощай!*» [74, с. 105]. Україна в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри є землею, за яку герой готовий боротися і жертвувати всім. Вона виступає не лише фоном подій, але й активним учасником драми, що відбувається навколо постаті Івана Мазепи.

Європейських романтиків приваблювала Україна своєю екзотикою, звичаями, фольклорними традиціями, особливостями характеру українців – свободою, мужністю, силою духу, стійкістю. Відповідно до стильової традиції, Дж. Байрон у поемі змальовує романтичний образ України, вільного, ще не освоєного степу, «диких степів», «диких пралісів», «дикого простору». Пейзажні картини, на думку О. Вечірко, мають символічне значення, «бурхливі потоки, потужні хвилі, сильні вітри уособлюють пристрасті, що охопили самого героя», а степ – «волелюбний дух Мазепи» [14, с. 376]. На початку поеми образ української землі постає через образ «скривавлених шляхів», на яких лягли полки гетьмана Мазепи у кривавому бою з московським військом.

Дж. Байрон не відвідував Україну, але описав усе, чим славилась земля: степи, ріки, ліси, поля, спираючись на історичні джерела англійців, французів. Безмежні українські простори, де «...*ріс / Безмежний дикий ліс / Могутніх і старих дерев*» [3, с. 30]; широка рівнина, «*безкрая, дика, мовчазна*» [3, с. 31], «*поле стелиться безкрає*», «*вітри шумлять ковиль-травою*» [3, с. 37], змальовані в поемі, створюють живописний колорит природи краю. Використання образів-символів та «створення бурхливої динаміки оповіді змалюванням невпинного ритму зміни образів і картин, які виникають у полі зору втікача, їх сумарність створює простір географічних та історичних реалій і прикмет українського колориту» [25, с. 116].

Природа стає віддзеркаленням внутрішнього стану героя, його страждань і рішучості. Ландшафт, вітри, буря – все це підкреслює драматизм його подорожі, перетворюючи фізичну боротьбу на метафору за свободу.

Дж. Байрон використовує деталі природного ландшафту, щоб підкреслити глибокий зв'язок між людиною і землею, створюючи образ України як місця, сповненого сили та краси, але водночас і випробувань. Поетичний образ України постає як образ «далекої країни, такої ж неприборканої, сильної духом волелюбства та відваги. Свідченнями змалювання цього концепту України є наявність конкретних історичних реалій серед степових просторів» [25, с. 115].

Географічні особливості України та історичні реалії у творі Дж. Байрон зображає досить точно – це степ, ліси, руїни фортець, що оберігали країну від татарських та турецьких набігів:

*А на шляху ні міст, ні сіл –
Крім степу, дикої країни
У чорнім обводі лісів.
Лиш де-не-де зубчасті стіни
Фортець, збудованих колись!
За рік проходило сюди
Турецьке військо... [4, с. 28]*

«Сліди історії» контрастують із зображенням екзотичної природи краю. Д. Наливайко підкреслює, що в поемі Дж. Байрон створив узагальнений романтичний образ «козацької держави» і визначає складові цього образу; «пейзажу напівпустинної країни, близької до «природного стану», історичних спогадів та ремінісценцій, характеристики жителів країни, тобто козаків» [62, с. 44]. Природа в поемі стає фоном для емоційного конфлікту і внутрішніх переживань героя, відображаючи його страждання й рішучість.

Образ України в поемі В. Сосюри стає символом рідної землі, наповненої красою, традиціями, культурою, за яку бореться Мазепа-гетьман. У творі цей образ постає як жива, динамічна сила, що переплітається з долею її героїв, підкреслюючи значення боротьби за національні інтереси. Україна в поемі є універсальним символом боротьби за свободу, справедливість і

гідність. У творі втілено прагнення до незалежності, що актуально як для історичного, так і для сучасного контексту. Поет показує як Україна страждає від чужих загарбань, але дух українців не зламати. Перебуваючи на службі у польського короля, Іван згадує свою матір, яка мала великий вплив на формування світогляду, виховувала його патріотом рідної землі. Вона вчила малого Івана латинської та французької мов, розповідала про чужі народи:

*Які в них звичаї і як
Вкраїну полонив поляк,
І наче оводи ті злі,
Її обсіли москалі... [74, с. 85].*

Любив у дитинстві Іван слухати пісні й думи кобзарів, які уславлювали козацьких ватажків, співали про любов до України. Під впливом прослуханої пісні, він у гніві стикає кулаки й промовляє:

*«Ми візьмем ворога в клинки.
І на кістках його проклятих
Знов зацвіте Вкраїна-мати!» [74, с. 85]*

Та мудра Магдалина повчала сина стримувати свої емоції, бо шлях до визволення народу полягає крізь науку, цілеспрямованість, вірність заповітній ідеї, твердість характеру, через непохитну любов до України. Образ матері-черниці символізує Україну, яка сумує в неволі.

Ставши гетьманом, Іван Мазепа дбав про економічне, культурне піднесення Гетьманщини. Історична реальність вимагала від очільника держави відстоювання свободи, незалежності від московського царя. Мазепа-політичний діяч прагнув бачити Україну самостійною, орієнтованою на Європу. Мазепа-гетьман мріє про звільнення України від важкого царського ярма, забезпечення її суверенності, повернення до вольностей, що були завойовані й утвержені у кривавій боротьбі під проводом Б. Хмельницького.

Цю мету він вважає законною і патріотичною, бо вона народжена любов'ю до рідної землі:

*Для тебе тільки я й живу,
Моя ти Україно мила!* [74, с. 98].

Але його мрії не здійснилися, не вся козацька старшина підтримала гетьмана у протистоянні московському царю, а народ «*Не зрозумів його він мрії... Бо помиляється й народ, / Коли немає ще держави*» [74, с. 103]. Автор наголошує на трагічній розв'язці подій, коли українці бились один проти одного, і під Полтавою стогнало «розтерзане серце України»:

*А збоку Карла і Петра
Вкраїнці б'ються до загину.
Який це жах! Який це жах!
Так розмінять можуть орлину!
І наче стогне на ножох
Роздерте серце України...* [74, с. 101]

Після завершення битви, коли російський цар виграв, пролилося ще більше української крові: була спалена гетьманська столиця Батурин, знищені ті, хто не підкорився. Цар сповна використав ситуацію, щоб активізувати свою колоніальну політику щодо України, остаточно перетворив її на «Малоросію», посилив закріпачення українського люду, навіть і найбільш вразливих верств козацтва. Важливо те, що раніше іще до Полтави, було зруйновано Чортомлицьку або Стару Запорізьку Січ, яка підтримала Івана Мазепу.

Україна як козацький край, земля вольності змальована в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри через виразну художню деталь. Мазепа-гетьман у творі англійського митця згадує про порятунок дівчиною-українкою і зустріч з козаками, які дадуть йому в руки булаву. Мазепа-паж польського короля в поемі В. Сосюри згадує про Україну,

Козацьку волю і орлів...
Про дальній плач, і сміх, і спів,
Про рідний шум і верб, і трав...
Козацьку волю я згадав!..
Там дзвін копит, і крик, і постріл,
Там шаблі рух меткий і гострий...
І золоті зорі долоні
Тремтять над синьою рікою,
Мов хочуть впасти в сrebro...
І зветься та ріка Дніпро [74, с. 101].

Топос України в поемі В. Сосюра увиразнюється згадками про перебування героя на Січі, боротьбу з татарами в дикому, непокірному Криму, перепочинки з козаками на березі Дніпра. Автор вказує й на культурні пам'ятки Києва, що стали символами національної ідентичності: Софії Київської («Там золоті Софії дзвони / Пливають над містом монотонно» [74, с. 106]), Києво-Печерської лаври («Далекий дзвонить монастир» [74, с. 106]). Український простір у творі представлений описами степової зони, дніпровських круч, більш конкретизований, на відміну від твору Дж. Байрона. Український поет прописує місця, де відбуваються події – Київ «сонцем осіяний», Біла Церква, Батурин, Полтава. Природа України, її краса та багатство контрастують із трагічними подіями, які переживає народ.

В. Сосюра зображує Україну крізь призму сприйняття її Іваном Мазепою, Карлом XII, російським царем, українським народом. Символічне значення у творі багатогранне: рідна земля, за незалежність якої борються; земля, що страждає від чужих поневолювачів; країна, яка зазнала тиранії, зради та внутрішніх суперечностей. Україна в поемі українського поета виступає символом національної боротьби, страждання та гідності, а також як частина великої духовної та культурної спадщини.

У поемі англійського митця Україна постає фоном для людської долі, вільна, але ще не освоєна земля, «дика природа». В. Сосюра в поемі створює образ України через призму історичних подій та особистого сприйняття Івана Мазепи. Трагедія гетьмана проєктується на трагедію України, знищення її вольностей.

Висновки до другого розділу

У світовому мистецтві постать українського державного діяча Івана Мазепи привертала увагу художників, музикантів, письменників. Літературна версія складної долі Івана Мазепи презентована творами зарубіжних та українських митців. Англійський романтик Дж. Байрон, поєднуючи історичну правду та романтичний міф, у творі зображає Мазепу в юності і старості – старий гетьман після поразки під Полтавою втікає разом із шведським королем Карлом XII і під час перепочинку згадує про свої любовні пригоди в молодості. Автор яскраво зображує сцену з прив'язаним до спини коня молодим королівським пажем, який летить у вічність. Дж. Байрон не послуговувався історичними джерелами, оскільки фактичної інформації в нього було обмаль. Інтерпретація образу молодого Івана Мазепи в поемі витворює образ романтичного героя: пристрасної натури, героя-коханця, який зазнає кари; гордого, волелюбного. Внутрішні переживання Мазепи-гетьмана розкриті автором через спогади, роздуми.

Український поет В. Сосюра в поемі «Мазепа» продовжує традицію змалювання образу українського державного діяча та одного з трагічних періодів в історії України. Іван Мазепа постає у творі В. Сосюри як романтичний герой та гетьман, який пам'ятає слова матері про волю, славу рідного народу й бачить свою місію у служінні батьківщині й необхідності захищати інтереси України. Трагедія Івана Мазепи в тому, що він покладався на себе, а свої помисли не довіряв народу, який його і не підтримав у

вирішальний момент. Доля гетьмана нерозривно пов'язана з історією України, за незалежність якої він боровся.

Інтерпретація образу гетьмана Івана Мазепи у творах англійського та українського поетів розглядається у двох напрямках: Мазепа – герой-коханець та Мазепа – гетьман, борець на українську державність. В. Сосюра, не ідеалізуючи Івана Мазепу, творить, насамперед, художній образ, а не політичний портрет гетьмана, намагаючись розкрити психологію особистості Мазепи і через його образ піднести ідею державності України, її незалежності.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ ПОЕМИ «МАЗЕПА» ДЖОРДЖА БАЙРОНА В КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

3.1. Методичні можливості застосування компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури

Перед сучасною українською школою стоїть важливе завдання – формування нового покоління з високою громадянською відповідальністю, гуманістичною культурою, що цінує національну культуру, зберігає національну ідентичність, інтегрується в глобалізаційний процес. Вивчення творів зарубіжної літератури в школі на уроках літератури сприяє формуванню творчої, духовно багатой, мислячої особистості, зі стійкими морально-етичними принципами, широким світоглядом. Сучасний учень – особистість із чіткою громадянською позицією, усвідомлює власну національну приналежність й водночас є частиною світового глобалізаційного процесу. Школярі повинні знати здобутки рідної культури, але й опанувати надбання інших народів.

Модернізація змісту шкільної освіти спрямована на використання принципу компаративного навчання літератури. Зіставлення етапів розвитку літературного процесу в українській та зарубіжній літературах, особливостей художніх творів літератур світу дозволяє розкрити загальні закономірності мистецтва й неповторну своєрідність творів різних народів. Порівняльно-історичний підхід до аналізу твору відкриває нові горизонти прочитання тексту, вказує на взаємовпливи та взаємодію. Дослідження порівняння творів на різних рівнях художньої структури лежить в основі компаративного аналізу літератури.

Серед українських науковців помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало використання компаративного аналізу в навчальному процесі (В. Бабенко, Є. Волощук, А. Грабовський, О. Ісаєва, Ж. Клименко,

Ю. Ковбасенко, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, Л. Удовиченко та ін.). А. Градовський у дослідженнях акцентує увагу на використанні інноваційних технологій при порівняльно-типологічному аналізі творів на уроках української та зарубіжної літератур [26]. Питання синтезу мистецтв та використання інтермедіального аспекту на уроках літератури окреслює С. Жила [31]. Деякі дослідники і вчителі-практики розкривають окремі аспекти теми. Питанням застосування історико-порівняльного аналізу літературних творів на уроках літератури присвячено значну кількість досліджень. Психолого-педагогічні та методичні аспекти проведення компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури досліджує О. Куцевол [45]. Вона зазначає, що ґрунтом для порівняльного аналізу явищ різних національних літератур важливим є встановлення зв'язку вивчених раніше творів із новим матеріалом, систематичне порівняння художніх явищ літератур, урахування вікових можливостей учнів та індивідуальних можливостей читацького сприймання. Дослідниця виокремлює такі форми порівняльного методу на уроках літератури:

- природно-порівняльний метод, що виявляє природу різнорідних об'єктів;
- історико-типологічне порівняння, яке пояснює подібність не зв'язаних за своїм походженням явищ однаковими умовами генезису й розвитку;
- історико-генетичне порівняння, у процесі якого подібність явищ пояснюється як результат їхнього споріднення за походженням;
- порівняння, за якого фіксуються взаємовпливи різних явищ [45, с. 38].

Творчий потенціал школярів, навички аналітичного мислення та полікультурної компетентності допомагають розкрити методи: творче читання, інсценізація уривків тексту, порівняння художніх творів, зіставлення твору з генетичним джерелом, диспут на уроках літератури під час компаративного аналізу творів. Ефективними прийомами на уроках

можуть бути складання порівняльних таблиць та діаграм, створення ментальних карт, креазолінових текстів (реклама, комікси, афіші, плакати), мультимедійних проєктів тощо. Застосування креазолінових текстів у процес викладання зарубіжної літератури залучає до сприйняття матеріалу різні семіотичні системи, реалізує міжпредметний підхід [83, с. 208]. Візуалізація літературного контенту формує комунікативну компетентність, стимулює дослідницьку роботу учнів, унаочнює поняттєвий апарат, мотивує до читацької активності.

Аналіз художнього твору передбачає різні рівні та шляхи дослідження тексту, залучаючи різні види мистецтва, порівняльні студії. Компаративний метод у літературознавстві ґрунтується на міжлітературних зв'язках, що простежується в літературах різних епох. Порівняння творів відбувається на генетичному (з одного джерела), контактному (взаємовпливи), типологічному (незалежні одне від одного) рівні. У художніх текстах прослідковуємо трактування вічних образів (Прометей, Венера, Гамлет, Ромео і Джульєтта, Фауст і Мефістофель); мандрівних сюжетів, реалізованих через пошуки скарбів, притчу про блудного сина, зраду коханого; загальнолюдських цінностей (любов, доброта). Одним із образів, до якого звертаються митці, є образ Івана Мазепи, пов'язаний із ним мотив романтичного героя, реалізований у літературній «мазепіані», зокрема поемах «Мазепа» Дж. Байрона та В. Сосюри.

Використання порівняльно-історичного підходу до аналізу літературного твору є важливою складовою компаративної компетентності. Компаративна змістова лінія є однією зі змістових компонентів у програмі зарубіжної літератури, що:

- забезпечує порівняння літературних творів, явищ і фактів, які належать до різних літератур;
- установлює зв'язки між українською та зарубіжними літературами (генетичні, контактні, типологічні та ін.);

- визначає традиційні теми, сюжети, мотиви, образи у різних літературах;
- стимулює учнів до зіставлення оригіналів та україномовних перекладів літературних творів;
- вказує на увиразнення особливостей української культури й літератури на тлі світової;
- здійснює демонстрацію лексичного багатства й невичерпних стилістичних можливостей української мови, а також поглиблення знань і розвиток навичок учнів з іноземних мов [46, с. 3].

А. Градовський звернув увагу, що застосування елементів порівняльно-типологічного аналізу на уроках сприяє виявленню національної специфіки літератури. Дослідник вказує на критерії застосування порівняльних студій на уроках літератури в школі:

- порівняльний аналіз творів різнонаціональних письменників може вводитися лише тоді, коли учні достатньо усвідомили тему та ідею виучуваного твору;
- повинен бути підпорядкований двом цілям: виявлення спільного і виділення особливого, національно своєрідного;
- необхідно опиратися і широко використовувати знання, уміння та навички, набуті учнями на уроках близькоспоріднених літератур;
- порівняння творів різнонаціональних літератур повинно проводитися систематично, при цьому мають враховуватися індивідуальні особливості, можливості класу, структура і тип уроку [26].

Порівняльний аналіз художнього твору ґрунтується на поясненні відповідностей та відмінностей літературних явищ різних епох, стилів, народів; доборі творів за спільними аспектами; розгляді розвитку традиційних тем, мотивів, образів у художніх текстах. Л. Мірошніченко виділяє такі етапи компаративного аналізу твору:

- підготовчий: з'ясування зв'язків двох художніх творів; вивчення позатекстової сфери обох творів;
- реалізація: розгляд типологічних зв'язків між двома творами різнонаціональних літератур; розкриття причинно-наслідкових зв'язків;
- узагальнення: доведення спорідненості світоглядних позицій та художньої манери авторів порівнювальних творів [58, с. 112].

Формування творчої, компетентної особистості, яка вміє критично мислити, орієнтуватися у великому потоці інформації є важливим завданням сучасної шкільної освіти. Вивчення художнього твору у світовому літературному контексті формує фонові знання, розширює кругозір учнів. На уроках зарубіжної літератури ефективним методом є компаративний аналіз, оскільки дозволяє учням глибше зрозуміти твір, порівнюючи його з іншими текстами, культурними контекстами чи історичними подіями. Застосування елементів компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури починається в 5 класі у формі невеликого порівняльного дослідження творів на ідейно-тематичному рівні. Це розвиває критичне мислення, навички аналізу й синтезу, а також дозволяє учням побачити літературу як частину ширшого культурного та історичного процесу.

Методичні можливості компаративного аналізу:

- Формування критичного мислення. Компаративний підхід спонукає учнів розглядати текст із різних перспектив. Наприклад, аналізуючи образ героя в різних культурах або епохах, вони вчаться виявляти відмінності й подібності, що допомагає формувати навички критичного мислення.
- Поглиблення знань про культурні контексти. Компаративний аналіз допомагає учням розуміти зв'язок між культурою, історією та літературою. Наприклад, порівнюючи твори романтизму різних країн, можна показати, як ідеї свободи і бунтарства відображалися в різних культурах.
- Розвиток умінь аналізувати художні образи та мотиви. Учні можуть порівнювати подібні образи або мотиви у творах різних авторів або жанрів,

наприклад, образ «байронічного героя» у Дж. Байрона і В. Сосюри. Це дозволяє їм глибше аналізувати творче використання образів і мотивів, краще розуміти їхнє значення.

- Застосування інтертекстуального підходу. Використовуючи компаративний аналіз, учитель може показати, як один твір вплинув на інший. Наприклад, порівнюючи «Мазепу» Дж. Байрона та В. Сосюри, учні вчаться визначати міжтекстові зв'язки.

- Оцінка еволюції жанрів і стилів. Порівнюючи твори різних епох, можна показати, як змінювалися жанри, стилі та літературні напрями. Наприклад, аналізуючи розвиток роману від епохи Відродження до сучасності, учні побачать, як змінювалося суспільне бачення людини та її місце у світі.

- Актуалізація особистісного сприйняття твору. Порівнюючи твір із сучасними реаліями або популярною культурою, учні можуть краще зрозуміти його актуальність.

Практичні прийоми на уроці:

- Порівняння героїв. Наприклад, порівняння образу Івана Мазепи у творах Дж. Байрона та В. Сосюри допоможе учням побачити різницю в розумінні героїзму та цінностей у різних культурах.

- Визначення подібностей і відмінностей у темах. Учні можуть порівнювати теми свободи, кохання чи війни в різних літературних творах, щоб зрозуміти, як ці теми варіюються залежно від культурного контексту (тема кохання в повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського та драми «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра; тема дитинства – «Зачарована Десна» О. Довженка і «Кульбабове вино» Р. Бредбері).

- Аналіз стилю та мови. Наприклад, порівняння поетичних засобів, які використовували Дж. Байрон і Т. Шевченко, щоб висловити своє ставлення до свободи; дослідження звуково-кольорової образності в ліриці Лесі Українки і віршах Г. Гейне, «Бузиновий цар» Ліни Костенко і «Вільшаний король» Гете.

Під час порівняльного аналізу художнього твору можна використати два способи: послідовний, тобто розповісти про одного літературного героя чи подію, а потім у зіставленні з ним – про іншого; паралельний – одночасно розповідати про обох героїв (події), адже, визначення «спільного та відмінного в культурах різних етносів, проведення паралелей, акцент на взаємозалежності художніх явищ сприяють налагодженню міжкультурного діалогу» [40, с. 668].

Літературознавчий аналіз потребує певної теоретичної підготовки учнів, тому ефективним він буде у старших класах. Розуміння духовної єдності й національної своєрідності літератур у культурному контексті визначає компаративну складову. Учні вказують на спільне – те, що об'єднує народи, й відмінне, що свідчить про неповторність нації, що дає змогу вказати на місце певної літератури у світовому культурному просторі. Компаративний аналіз є важливим інструментом для формування цілісного розуміння літературного процесу, розширення світогляду та розвитку аналітичних здібностей учнів на уроках зарубіжної літератури.

3.2. Практичне застосування компаративного аналізу в процесі вивчення поеми «Мазепа» Джорджа Байрона

У процесі вивчення літератури в навчальних закладах важливе значення має прочитання творів у контексті світової культури та мистецтва. Шкільний аналіз художнього твору спонукає вчителя залучити до своїх педагогічних методик можливості компаративістики, які спрямовані на формування в учнів уміння працювати з інформацією у процесі пошукової діяльності. Компаративний (порівняльно-історичний) метод у літературознавстві ґрунтується на міжлітературних зв'язках, дозволяє вказати на спільні та відмінні риси між творами. У літературознавстві зіставлення художніх текстів відбувається на генетичному (з одного

джерела), контактному (взаємовпливи), типологічному (незалежні одне від одного) рівні. Науковці вказують на літературну трансформацію (інтерпретацію) вічних образів (Каїн та Абель, Прометей, Гамлет, Фауст), мандрівних сюжетів (пошуки скарбів, битва богатиря з нечистою силою, зрада коханого), загальнолюдських цінностей (любов, добро, чесність, шляхетність).

Одне з важливих завдань літературної освіти полягає в тому, щоб дати учням уявлення про найбільш значимі явища української та зарубіжної літератури у єдності. Прочитання тексту через взаємовпливи, взаємодію на різних рівнях художньої структури є складовою порівняльно-типологічного аналізу. Саме використання на уроках української та зарубіжної літератури компаративного аналізу художнього твору дозволяє зосередити увагу на розумінні цілісного розвитку світового літературного процесу, дає можливість по-новому проінтерпретувати текст, відкриваючи нові змістові пласти, сприяє формуванню гуманістичного світогляду, естетичних смаків, підвищує загальнокультурний рівень розвитку учнів.

У чинній програмі із зарубіжної літератури одним із компонентів є компаративна змістова лінія, яка «забезпечує порівняння літературних творів, явищ і фактів, що належать до різних літератур; установлення зв'язків між українською та зарубіжними літературами (генетичних, контактних, типологічних та ін.); розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів у різних літературах; зіставлення оригіналів та україномовних перекладів літературних творів; увиразнення особливостей української культури й літератури на тлі світової; демонстрацію лексичного багатства й невичерпних стилістичних можливостей української мови, а також поглиблення знань і розвиток навичок учнів з іноземних мов» [34, с. 11]. Реалізація порівняльно-типологічної складової забезпечує цілісність літературного аналізу, формування компетенцій, що дозволяє учням зрозуміти самотність кожної національної літератури.

У шкільному курсі зарубіжної літератури на 2024–2025 н. р. вказано, що творчість Джорджа Байрона вивчається в 9 класі. Автори програми рекомендують окреслити життєвий і творчий шлях поета; прослідкувати вплив творчості Дж. Байрона на розвиток романтизму в Європі; вказати на протиставлення мрії і дійсності в ліриці поета; дослідити фольклорні та біблійні мотиви у віршах Дж. Байрона. Текстуально учні вивчають вірші «Хотів би жити знов у горах...», «Мій дух як ніч...», поему «Мазепа» (уривки) або поему «Паломництво Чайльд Гарольда» (перша пісня). Під час вивчення поеми «Мазепа» рекомендовано проаналізувати специфіку зображення образу гетьмана у творі (монолог героя, романтичний пейзаж як засіб увиразнення образу, динаміка образу та ін.), зацентувати на українській темі в поемі [34, с. 47]. Автори програми в рубриці Україна і світ (УС) рекомендують здійснити порівняльно-типологічний аналіз образу України в житті й творчості зарубіжних письменників-романтиків, українського романтизму, його національної самобутності і зв'язок із європейським романтизмом. Розширенню сприйняття образу українського гетьмана сприятиме вивчення текстів зарубіжної літератури з урахуванням культурного контексту та медіапростору (МТ). Учням рекомендують переглянути фільми: «Байрон» (режисер Дж. Фаріно, Велика Британія, 2003), «Молитва за гетьмана Мазепу» (режисер Ю. Ілленко, Україна, 2001), інші документальні фільми про Мазепу. Поема «Мазепа» В. Сосюри не вивчається текстуально на уроках української літератури, але її рекомендують для самостійного прочитання. Під час вивчення поеми Дж. Байрона варто ознайомити учнів із текстом поеми українського письменника для проведення паралелей, прочитання творів у контексті літературної «мазепіани».

У рубриці «Предметні компетентності» відзначено, що учень / учениця визначає специфічні ознаки романтизму як художнього напрямку в літературі й мистецтві, чинники його розвитку (історичні, естетичні, філософські),

національну специфіку в різних країнах; розповідає про основні віхи життя і творчості митців, їхній внесок у духовну скарбницю світової та національних літератур; визначає провідні теми й мотиви творів письменників і письменниць; аналізує романтичні образи, засоби їхнього створення; знаходить у тексті, інтерпретує зміст романтичних символів; аналізує (цілісно) ліричні вірші поетів-романтиків, поему («Мазепа» або «Паломництво Чайльд Гарольда» Дж. Байрона); виявляє жанрові ознаки поеми доби романтизму; виявляє художнє новаторство митців – відкриття нових тем і мотивів, збагачення художньої мови, нові рішення в галузі образотворчості, жанрів тощо; порівнює оригінали (за умови володіння іноземною мовою), художні переклади, переспіви творів письменника; порівнює образи персонажів; знає імена українських перекладачів прочитаних творів; виявляє особливості індивідуальних стилів митців [34, с. 47–48].

Міжпредметні та міжлітературні зв'язки творів сприяють ґрунтовному порівняльно-історичному аналізу на уроках літератури. Зв'язки між письменниками різних літератур сприяють історико-літературному поясненню спільних та відмінних рис, компаративному аналізу текстів. На уроках літератури можна використати різні елементи компаративного аналізу, що розкривають особливості твору в культурно-історичному аспекті. Одним із практичних способів застосування порівняльно-типологічного аналізу є зіставлення творів представників різних літератур, розгляд їхніх спільних та відмінних рис.

Під час аналізу поеми англійського письменника Дж. Байрона «Мазепа» варто вказати на інтерпретацію образу українського гетьмана Івана Мазепи у світовій літературі, зіставлення художнього образу з історичним джерелом. Задля кращого розуміння твору видається доцільним вчителю у вступному слові подати історичну довідку про соціально-політичну ситуацію доби кінця XVII – початку XVIII століття – періоду гетьманування Івана

Мазепи; зацентувати увагу на особистості гетьмана в історії. Варто залучити вчителя історії для проведення інтегрованого уроку з метою збагачення інформаційного сприйняття та мислення учнів, створення атмосфери співпраці. Доречно запропонувати візуальний контент, слайд презентації (див. Рис. 3.1). Можна залучити здобувачів до пошуку матеріалів в інтернет-просторі, які бажано додавати до наведених матеріалів – візуальний контент (портрети, документи) або текстуальне наповнення слайдів.

Український гетьман Івана Мазепи (1640 – 1709)

Уславився боротьбою за незалежність України, зокрема, за відокремлення від Росії.

З цією метою Мазепа вступив у союз з шведським королем Карлом XII (1682 – 1718), який воював з Росією.

У битві в 1709 році під Полтавою війська Петра I розгромили війська шведську армію, а Карл XII й Іван Мазепа змушені були рятуватися втечею.

*Johannes Mazepa
Cancellarius Gothoromanorum
Supremus Belli-Dux*

Іван Степанович Мазепа – гетьман України з 1687 по 1709 рік; видатний державно-політичний і культурний діяч кінця XVII – початку XVIII ст. Належав до родини відомої правобережної української шляхти.

Він був першим українським гетьманом, який незмінно володів гетьманською булавою протягом майже 22 років. Період його правління характеризувався економічним розвитком України-Гетьманщини, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури.

У світовій літературі склалися два традиційні сюжети про гетьмана.
Перший – романтичний опис пригод юного Мазепи, підкорювача жіночих сердець.
Другий – зображення сутичок Мазепи і Петра I, події напередодні та навколо Полтавської битви.

Рис. 3.1. Зразки слайдів презентації до повідомлення про постать Івана Мазепи в історії та літературі

Варто вказати на уроці на зацікавлення англійським поетом непересічною постаттю в історії, адже поштовхом для написання поеми була «Історія Карла XII» Вольтера та світоглядні наративи митця, оскільки бунтівний характер, вільнолюбство, рішучість українського гетьмана були близькі Дж. Байрону. Літературна «мазепіана» представлена творами європейських письменників. На уроці учням рекомендуємо підготувати повідомлення про художні твори різних жанрів, головним героєм яких став Іван Мазепа. Важливим елементом компаративного аналізу можуть бути завдання на сприйняття творів різних видів мистецтв, написаних на одну тему. Інтермедіальне прочитання образу Мазепа в музиці (Ф. Ліст), живописі (картини О. Верне, Л. Буланже, Е. Делакруа, Т. Жеріко) дозволить вказати на візуалізацію, взаємовплив та взаємодію різних видів мистецтв. Властива живописному твору статистика замінена в художньому тексті на динаміку і набуває нових смислових відтінків. Рекомендуємо порівняти образ прив'язаного героя до коня в поемі та на картинах художників. Залучення до тексту візуалізації, дозволить учням в уяві створити образ і співставити із представленим на картині. Подаємо на *Рис. 3.2* перелік творів, які рекомендуємо використати при створенні завдання інтегрованого міжпредметного характеру.

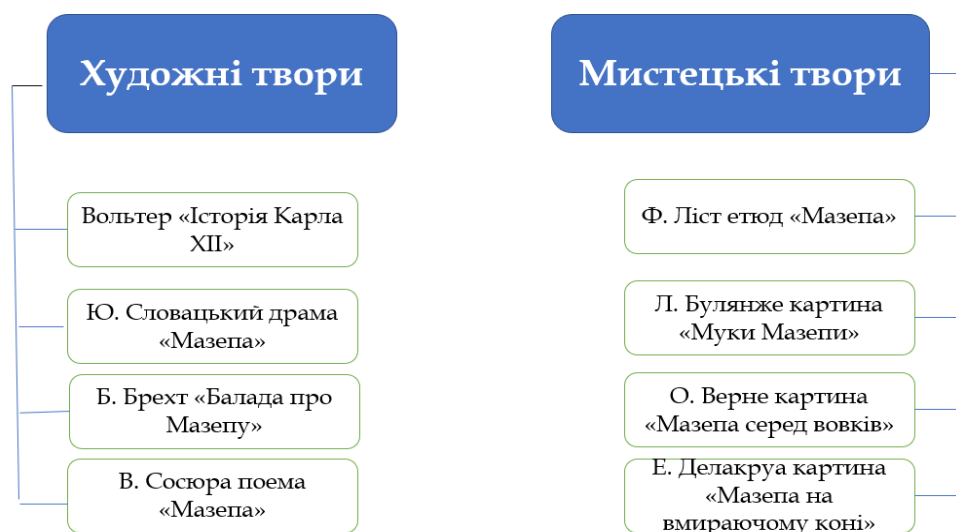

Рис 3.2. Орієнтовний перелік творів для завдань компаративного характеру

Наступним етапом буде ознайомлення учнів із прототекстом – уривком із твору Вольтера, що став основою сюжету поеми «Мазепа» Дж. Байрона. Цю інформацію може підготувати учень/учениця у формі повідомлення, презентації, ментальної карти (див. *Рис. 3.3.*). Така інформація сприятиме тому, що після прочитання поеми, здобувачі освіти усвідомлюватимуть рівень авторської інтерпретації образу Івана Мазепи та України. На уроці логічно підвести учнів до висновку, що форма сповіді старого гетьмана про любовну історію молодості є основою для розгортання сюжету.

Рис 3.3. Слайд презентації щодо джерел написання поеми «Мазепа» Дж. Байрона

Вивчення типологічних спільностей та відмінностей образу історичного діяча можна прослідкувати через зіставлення сюжетних ліній, образу героя, стильових особливостей поем «Мазепа» Дж. Байрона та В. Сосюри. Виявляючи типологічні спільності образів героя, учні здійснюють проникнення в художній світ текстів, указують на запозичення, наслідування, переклад. Доцільно використати такі елементи компаративного аналізу, як: складання порівняльних таблиць, голограм, створення буктрейлерів, проєктів, відвідування віртуальних музеїв, веб-квести тощо (див. *Рис. 3.4.*).

Образ Івана Мазепи

Спільне	
Королівський паж, кохання до Терези, жорстоке покарання за любовну інтригу із заміжньою жінкою, шлях до України; оповідь від імені героя або очима героя, спогади/роздуми про бурхливе минуле й трагічне сучасне	
Відмінне	
Гетьман розповідає Карлу XII про бурхливу молодість і кохання до Терези	Гетьман роздумує про майбутнє України.

Рис 3.4. Зразок порівняльної таблиці образу героя у творах Дж. Байрона та В. Сосюри

Важливу роль в усвідомленні літературного процесу, творчості письменника відіграє робота з інтелектуальними картами. Інтернет-ресурсом для створення інтелект-карт є сервіс Mind42. У такій програмі можна створювати мапи думок за творчістю письменника, візуально подати біографію у структурованому вигляді. Використовуючи онлайн-застосунки на кшталт MindMeister, можна створити ментальну карту на тему «Образ Івана Мазепи в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри». Створюючи ментальну карту, учні виділяють основні риси характеру героя поем, указують на його інтерпретацію авторами (див. Рис. 3.5).

Рис. 3.5. Зразки слайдів презентації (характеристика образу Івана Мазепи)

Важливим аспектом є включення в зміст уроку такого виду роботи, як створення інформаційного буклету «Україна в поемах Дж. Байрона та В. Сосюри». Порівняння образу України у творах дозволить учням помітити нові змістові грані, вказати на авторське трактування образу, його символічне значення. Для ґрунтовного аналізу поеми Дж. Байрона варто використати компаративний аспект, який спонукає учнів до проведення паралелей і визначення місця твору у світовому літературному процесі, активізує творче мислення школярів, стимулює до написання есе.

Реалізації творчого потенціалу школярів сприяє коментоване читання типологічно близьких уривків обох творів, інсценізація уривків. Під час

читання тексту звертаємо увагу на особливості мовлення, міміку, жести, рухи для передачі характеру персонажа. Важливою є теж підготовка атрибутів. Під час вивчення поеми Дж. Байрона рекомендуємо інсценізувати монолог гетьмана. Для порівняння варто прочитати останній монолог Івана Мазепи з поеми В. Сосюра. Роздуми героя в поемах обох авторів співставити, указати на особливості авторського втілення типу романтичного героя (Дж. Байрон), патріотичних концептів (В. Сосюра).

Отже, використання елементів компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури підкреслює спорідненість та відмінність творів різних культур на одну тему, увиразнює нові смисли, означає національну специфіку зображення образу. Робота зі змістом поеми Дж. Байрона «Мазепа» враховує його художню специфіку, літературні паралелі з творами європейських митців, зокрема поеми «Мазепа» В. Сосюра, інтермедіальне прочитання музики та живопису. Порівняльно-історичний, культурологічний підходи у процесі роботи з творами рекомендуємо застосовувати під час створення ментальних карт, порівняльних таблиць, інформаційних бюлетнів, інсценізації творів тощо.

Висновки до третього розділу

Застосування компаративного аналізу на уроках літератури дозволяє розширити інформацію про історико-культурну добу, розкрити естетичну цінність порівнювальних творів, ідейний зміст; указати на спільні та відмінні елементи; акцентувати на національній своєрідності творів у культурно-історичному розвитку. Важливим при аналізі твору є перекладознавчий аспект, інтермедіальне прочитання.

Компаративний аналіз на уроках літератури у старших класах активізує критичне мислення учнів, розвиває логічне мислення, спонукає до

пошуку нових ідей, а творчих дітей стимулює до прочитання творів на різних рівнях поетики: міфологічному, психологічному, наративному тощо. Володіння певними навичками порівняльно-типологічного аналізу творів, допоможе дев'ятикласникам шукати інформацію з різних джерел, узагальнювати, дискутувати, самостійно робити висновки.

Під час вивчення поеми «Мазепа» Дж. Байрона в 9 класі на уроках зарубіжної літератури варто використати компаративне зіставлення із поемою «Мазепа» В. Сосюри. Компаративний аналіз творів дозволяє вказати на специфіку романтичного змалювання образу українського гетьмана Івана Мазепи англійським поетом у контексті європейської літератури. У процесі аналізу підкреслюємо спільні та відмінні риси у творах Дж. Байрона та В. Сосюри.

Застосування компаративного аналізу на уроках зарубіжної літератури під час вивчення поеми Дж. Байрона потребує від вчителя вміння використовувати сучасні інформаційні технології, індивідуальні, групові та пошукові завдання: презентації, перегляд фільмів за творами, інсценування уривків творів, ментальні карти, порівняльні таблиці тощо.

ВИСНОВКИ

Літературно-мистецька інтерпретація образу українського політичного діяча Івана Мазепи здійснювалася відповідно до стильових традицій та індивідуально-авторського осмислення постаті. Образ українського політичного та культурного діяча – гетьмана Івана Мазепи знайшов безліч художніх втілень у світовій культурі, адже його діяльність розгорталася в контексті важливих подій європейських народів – українського, шведського, польського, румунського та ін. Митці пояснювали вчинки Івана Мазепи відповідно до власних світоглядних переконань та ідеологічних настанов державницької політики. У європейському літературному просторі образ українського гетьмана трактувався в системі «міфів про Мазепу»: коханець у романтичній традиції, зрадник у російській імперській історії, державотворець, борець за свободу рідної землі в українській поезії, прозі, драматургії.

У західноєвропейській романтичній традиції – літературній, музичній, малярській – Іван Мазепа став культовою особистістю. Завдяки творам англійських, французьких, німецьких, польських митців XIX століття освічені прошарки суспільства дізналися про Україну. Цей образ дав натхнення багатьом європейським митцям, зокрема Вольтерові, Дж. Байрону, В. Гюго, Б. Брехту, Б. Залеському, Ю. Словацькому та ін. Ім'я українського політичного діяча стало не тільки назвою творів західних письменників, але й обросло легендами. Художня інтерпретація цього образу в українській літературі знайшла своє вираження у творах Б. Лепкого, І. Карпенка-Карого, Л. Старицької-Черняхівської та ін. Гетьману присвячені не тільки літературні твори, але й музичні, гравюри, картини Л. Буланже, О. Верне, Е. Делакруа, Т. Жеріко та ін.

Образ пристрасної, волелюбної особистості, рішучої, що відстоює власні цінності відповідно до романтичної традиції зобразив Дж. Байрон у

поемі «Мазепа». Англійський поет змальовує Івана Мазепу як складну фігуру: героя-коханця та політичного діяча, який відстоює свої переконання, виявляє велику внутрішню силу. Особиста драма героя в поемі увиразнюється політичною темою – у союзі зі шведським королем протистоїть російському царю і терпить поразку. Форма спогадів дозволяє прочитати історію старого гетьмана, репрезентовану подіями травматичного досвіду минулого, що накладається та сучасне героя – втеча з Карлом XII з України після поразки під Полтавою. Внутрішні переживання Івана Мазепи розкриті автором через спогади, роздуми, сумніви. Інтерпретуючи легенду про Мазепу, англійський поет перетворює образ українського історичного діяча в міфологічний символ. Український діяч постає в поемі саме як бунтар і борець, що прагне волі та має трагічну долю, через що є ідеальним героєм для романтичного твору Дж. Байрона.

В українській літературі першої половини ХХ століття до трактування образу гетьмана звернувся В. Сосюра. Поет прагнув зняти з Івана Мазепи клеймо зрадника, відкинути вульгарні стереотипи, нав'язані російською імперською та радянською ідеологією. В образі українського гетьмана В. Сосюра показує не лише особисту трагедію керманіча, а й трагічну долю України, що через історичні обставини опиняється під гнітом іноземних імперій. Художня інтерпретація образу в поемі спрямована на розкриття психології героя і піднесення ідеї української державності. Зважаючи на час написання твору В. Сосюрою, а це 1929 – 1959-1960, проблеми патріотизму, любові до України, зради співвітчизників, минуле цікавить автора у зв'язку з сучасною йому добою. Трагедію Івана Мазепи автор прочитує в контексті трагедії України, доби, знаменованої втратами козацької державності.

Зближує твори англійського та українського поетів романтичний образ Івана Мазепи, його любовні пригоди при дворі короля Яна Казимира, вигнання з двору за зраду, шлях до України; оповідь від імені героя або очима героя, спогади про бурхливе минуле й трагічне сучасне. Романтичний

образ молодого Мазепи (Дон Жуана) поєднаний із трагічним образом Мазепи-гетьмана та його нездійсненої мрії зробити Україну самостійною державою.

Образ України прочитується крізь маркери простору – топоси степу, поля, українських міст, зруйнованих фортець. У поемі Дж. Байрона українська земля виступає лише фоном подій, «диким пралісом», екзотичним краєм; у творі В. Сосюри вона є активним учасником драми, що відбувається навколо постаті українського гетьмана. Історичне тло в поемах відтворено достовірно: союз гетьмана і шведського короля у протистоянні російському цареві; поразка і втеча гетьмана з військом і Карлом XII з України після поразки під Полтавою; закріпачення українського народу. На відміну від Дж. Байрона, Іван Мазепа у В. Сосюри наділений рисами патріотизму, він вболіває за долю держави.

Іван Мазепа зображений у творах митців яскравою особистістю: герой-коханець, романтична особистість, гетьман, політичний діяч. У поемі Дж. Байрона український діяч змальований відповідно до романтичної традиції: пристрасна натура, бунтівник, що кидає виклик законам суспільства, тим самим зазнає карі. Образ Івана Мазепи у творі В. Сосюри постає як романтичний герой та гетьман, який бачить свою місію в служінні батьківщині й необхідності захищати інтереси України. Аналіз художніх картин світу англійської та української літератур з позицій компаративістики пояснює наявність спільних образів та їх різне трактування відповідно до світоглядних настанов письменників.

Під час вивчення поеми «Мазепи» Дж. Байрона в порівняльному аспекті з твором В. Сосюри на уроках зарубіжної літератури в 9 класі варто приділяти значну увагу інтерактивним технологіям, що сприяє підвищенню інтересу до предмета, спонукає до творчої праці учня; підвищує мотивацію учнів. Володіння певними навичками компаративного аналізу творів, допоможе дев'ятикласникам шукати інформацію з різних джерел,

узагальнювати, дискутувати, самостійно робити висновки. Компаративний аналіз творів Дж. Байрона та В. Сосюри дозволить використовувати на уроці індивідуальні, групові пошукові завдання: коментоване читання типологічно близьких уривків обох творів, інсценування таких уривків, зіставлення твору з генетичним джерелом, порівняльні таблиці, інтермедіальна робота, створення ментальних карт, презентацій, інформаційних бюлетнів, літературного портрета тощо.

Перспективою подальших досліджень є специфіка інтерпретації вічних образів у творах українських та зарубіжних письменників та інтертекстуальний аналіз на уроках літератури в закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абаїмов В. Волелюбністю України народжений : урок літератури за поемою Д. Байрона «Мазепа». *Все для вчителя*. 2011. № 13/14. С. 21–23.
2. Бабенко О., Калмикова М. Компаративізм та інтертекстуальність як методи текстового аналізу на уроках української літератури в старших класах загальноосвітніх закладів. URL: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova8/subor/Babenko_Kalmykova.pdf
3. Байрон Дж. Мазепа : поема / пер. з англ. О. Веретенченка. Детройт, 1959. 48 с.
4. Байрон Дж. Мазепа : поема / пер. з англ. Д. Загула; вст. ст. Є. Пеленського. Львів : Видавництво «Ізмарагд», 1938. 48 с.
5. Барабаш Ю. Іван Мазепа – ще одна літературна версія. Про поему В. Сосюри «Мазепа». *Українська мова та література*. 1999. №4. С. 140–149.
6. Берегова Д. Образ гетьмана Мазепи в українській та світовій літературі: типологічні паралелі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство). 2015. №2(16). С. 20–23.
7. Братко В. Поема Байрона «Мазепа»: її історична основа та романтичний міф. *Всесвітня література та культура*. 2008. №1. С.19–23
8. Буренко Н. «Відважний дух, тверда рука». Образ Івана Мазепи в поемі Джорджа Байрона «Мазепа». Історична основа та романтичний міф у творі : урок світової літератури, 9 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. – 2015. № 2. С. 28–31.
9. Бушакова О. Джордж Байрон. Лірика. Віртуальна мандрівка байронівськими місцями Європи : бінарний урок зарубіжної літератури й англійської мови, 9 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 9. С. 37–40.

10. Вардеванян С. Художня модифікація національної історіософії у поемі «Мазепа» В. Сосюра. *Науковий огляд. Література. Літературознавство*. 2014. Т. 5. №4. С. 94–99.
11. Васильчук Л. Інтелект-картка – дієвий засіб формування життєвих компетентностей, розвитку критичного мислення учнів. (На прикладі вивчення творчості Дж. Байрона). *Зарубіжна література в школах України*. 2019. № 5. С. 31–35.
12. Васюра А. І. Поема Дж. Г. Байрона «Мазепа»: урок літератури. *Зарубіжна література в школі*. 2011. № 2. С. 16–19.
13. Венгровська, Л. «Мій дух як ніч»: урок зарубіжної літератури за творчістю Дж. Байрона. *Зарубіжна література. Шкільний світ*. 2010. №3–4. С. 34–47.
14. Вечірко О. Дж. Г. Байрон і Україна. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). 2016. Вип. 145. С. 372–376. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099725.pdf>
15. Вітченко А. Генеза образу гетьмана Івана Мазепи в зарубіжній літературі (за матеріалами європейської періодики та окремих видань XVII–XIX ст.) URL: http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/3_1/2-Vitchenko.pdf.
16. Венгровська Л. Романтизм у поезії. Цикл уроків. 9-й клас : уроки з вивчення творів Г. Гейне та Дж. Байрона. *Зарубіжна література*. 2017. №10. С. 31–65.
17. Войтанович Г. Легенда про Мазепу та її осмислення в поемі Дж. Г. Байрона «Мазепа», 9 клас. *Зарубіжна література*. 2004. №45. С. 12–14.
18. Гальченко С. До історії народження крамольної поеми (В. Сосюра «Мазепа»). *Урок української*. 2001. №3. С. 43–44.

19. Гальченко С. Проблеми видання спадщини В. Сосюри. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. Донецьк: Кассіопея, 1998. Вип. 1. С. 10–19.

20. Ганич Н. Образ Мазепи в однойменній поемі Дж. Байрона : конспект двох уроків із застосуванням прийомів персоналізованого сприйняття художнього твору. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. №12. С. 25–29.

21. Гелемб'юк К. Мазепа – переможений, але незламний, як і його рідна земля : урок літератури за однойменною поемою Дж. Байрона. *Зарубіжна література в школах України*. 2016. №6. С. 33–35.

22. Гладка Л. Дж. Г. Байрон «Мазепа». Художнє сприйняття образу Мазепи у світовій культурі. Ознаки романтичного героя в образі Мазепи. 9 клас : урок літератури. *Зарубіжна література в школі*. 2015. №21/22. С. 73–76.

23. Глібовець В. Сторінками поезії Джорджа Гордона Байрона (літературно-критична збірка) : урок-презентація книжки із використанням методу проектів. *Зарубіжна література в школах України*. 2014. №12. С. 46–49.

24. Голобін В. Політична позиція гетьмана Івана Мазепи в художній інтерпретації Богдана Лепкого та Володимира Сосюри. *Прикарпатський вісник НТШ*. 2010. № 3 (11). С. 105–113.

25. Горбонос О., Ващенко О. Україна як складова авторського світообразу поеми Дж. Г. Байрона «Мазепа»: Синхронно-художній аспект. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2013. № 2(6). С. 113–116

26. Градовський А. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика. Черкаси, 2003. 292 с.

27. Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 576 с.

28. Гузь О. Джордж Гордон Ноел Байрон. «Мазепа»: три уроки з зарубіжної літератури : 9 клас. *Зарубіжна література в школах України*. 2017. №9. С. 42–48.
29. Донцов Д. Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі. *Слово і час*. 1994. № 4–5. С. 79–85.
30. Донцов Д. Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі. *Дивослово*. 1994. №7. С. 5–9.
31. Жила С. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи : монографія. Чернігів, 2004. 360 с.
32. Загаря М., Куликівська О. Творчість Дж. Н. Г. Байрона : система інтегрованих уроків : світова література й англійська мова : 9 клас. *Зарубіжна література в школі*. 2013. № 2. С. 15–20.
33. Загаря М., Куликівська О. Творчість Дж. Н. Г. Байрона. 9-й клас : система інтегрованих уроків : світова література й англійська мова. *Зарубіжна література в школі*. 2013. №3. С. 5–13.
34. Зарубіжна література. Програма для 6-9 класів ЗНЗ. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56130/>
35. Ісаєва О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури : монографія. Київ, 2003. 380 с.
36. Клименко Ж. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. 340 с.
37. Князь Г. Міфологічна подорож героя як ініціація в поемі «Мазепа» Дж. Г. Байрона. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 311–316.
38. Ковпик С. Аналіз тексту художнього твору літератури як базис філологічної освіти : навчально-методичний посібник. Київ : «НВП Інтерсервіс», 2020. 96 с.

39. Коломієць Н. Реалізація крос-культурних взаємин при вивченні світової літератури студентами-філологами. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie*. Łódź : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. 2015. №1. S. 170–173.

40. Коломієць Н., Яременко Н. Культурологічна компетенція в контексті фахової підготовки вчителя зарубіжної літератури. *Наукові записки*. Серія : Філологічні науки. Кропивницький: Видавництво «КОД», 2020. Вип. 187. С. 665–670.

41. Коновалова М. Гетьман Іван Мазепа у фольклорі і літературі : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Львів, 2001. 22 с.

42. Кральнок П. Мазепа як дзеркало українського політикуму. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/30081/

43. Краснікова В. Історичне минуле у візії Володимира Сосюри. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2019. №27. С. 65–74.

44. Кудлей О. Українська тема у річищі художньо-естетичних пошуків лорда Байрона. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. Вип. 4. С. 104–107.

45. Куцевол О. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія). Київ, 2009. 464 с.

46. Куцевол О.М. Методика уроку компаративного аналізу. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. №10. С. 2–7.

47. Лавренчук В. Проблеми рецепції постаті Івана Мазепи в світовому письменстві. *Всесвітня література та культура*. 2008. №5. С. 29–34.

48. Лавренчук В. Постать Івана Мазепи в у світовому письменстві (Художньо-естетичне освоєння життя й діяльності гетьмана в українській літературі ХІХ ст.) *Дивослово*. 2008. №1. С. 39–43.

49. Лавренчук В. Художня рецепція образу Івана Мазепи в романах Григорія Колісника та Юрія Хорунжого : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Київ, 2009. 22 с.

50. Лепкий Б. Мазепа: Не вбивай. Батурин : історичні повісті. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2004. 568 с.
51. Литвиненко Т. Історіософічна концепція пенталогії Б. Лепкого «Мазепа» та її художня реалізація : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Київ, 1999. 22 с.
52. Літературознавча компаративістика : навчальний посібник / упор. Р.Т. Гром'як, І.В. Папуша. Тернопіль, 2002. 334 с.
53. Лупак Н. Огляд творів мистецтва, присвячених великому українському гетьману Івану Мазепі. *Мандрівець*. 2002. №3. С. 31–33.
54. Лупак Н. Триумф чи трагедія Івана Мазепи? *Мандрівець*. 2003. №2. С. 31–35.
55. Лупак Н. Роль синтезу мистецтв і компаративістичного дискурсу в літературній рецепції образу Мазепи. *Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій* : монографія / за ред. Р. Гром'яка. Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2005. С. 157–173.
56. Лупак Н. Художня та літературно-музична інтерпретації образу І. Мазепи (епопея Б. Лепкого «Мазепа» та опера П. Чайковського «Мазепа») : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Тернопіль, 2007. 19 с.
57. Мацьків Т. Легенда й правда про Мазепу. Київ, 1993. 138 с.
58. Мірошниченко Л. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підручник. Київ : Вища школа, 2007. 415 с.
59. Моренець В. Володимир Сосюра: Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1990. 262 с.
60. Моренець В. Володимир Сосюра. *Сосюра В.М. Вибрані твори* : в 2 т. Київ, 2000. Т. 1. С. 5–42.

61. Наливайко Д. Історія та міф Мазепи в слов'янських і європейських літературах ХІХ ст. *Україна очима Заходу* ; вид. друге, доп. Київ : ГРАМОТА, 2008. С. 618–655.
62. Наливайко Д. Мазепа в європейській літературі ХІХ ст.: історія та міф (початок). *Слово і час*. 2002. №8. С. 39–48.
63. Наливайко Д. Мазепа в європейській літературі ХІХ ст.: історія та міф (закінчення). *Слово і час*. 2002. №9. С. 3–17.
64. Наливайко Д. Поема «Мазепа» в контексті творчості Байрона і європейського романтизму. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2004. №4. С. 2–9.
65. Ніколенко О. Компаративний підхід у вивченні світової літератури у старших класах загальноосвітньої школи. *Всесвітня література в школах України*. 2011. №6. С. 12-16.
66. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 34 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
67. Овдійчук Л. Контекстний аналіз художнього твору: теорія і практика. Львів : Видавництво «Новий світ – 2000». 2023. 171 с.
68. Павличко С. Байрон: нарис життя і творчості. *Павличко С. Зарубіжна література. Дослідження та критичні статті* / передм. Д. Наливайка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 153–270.
69. Пастух Т. Романтична сповідь Мазепи : урок формування знань, умінь і навичок на тему: «Українська тема в поемі Байрона “Мазепа”». *Зарубіжна література*. 2022. № 3/4. С. 52–63.
70. Пастух Т. Художня цінність поеми Джорджа Байрон «Мазепа» : урок-дослідження за поемою Дж. Байрона «Мазепа». *Зарубіжна література*. 2020. №11/12. С. 56–60.

71. Проданюк Ф. Чотири образи гетьмана Івана Мазепи в зарубіжній та українській літературі. URL: <https://core.ac.uk/download/373108527.pdf>
72. Свенціцька О. Історична постать чи романтичний герой? Урок за поемою Дж. Байрона «Мазепа». *Всесвітня література в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 54–56.
73. Словацький Ю. Мазепа : трагедія на 5 актів / пер. і вступ. ст. М. Зеров. Київ : Слово, 1926. 135 с.
74. Сосюра В. Мазепа. *Київ*. 1988. №12. С.77–107.
75. Сосюра В. Мазепа: Поема. Вибрані твори: у 2 т. Т. 2: Поеми. Роман. Київ : Наукова думка, 2000. С. 86–179.
76. Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина : колективна монографія / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с.
77. Ткачук М. Поема «Мазепа», вірш «Любіть Україну» В. Сосюри: історія заборони, художня своєрідність текстів. *Ткачук М. Інтерпретації. Літературно-критичні статті, творчі портрети українських поетів ХХ ст.* Тернопіль, 1999. С. 5–21.
78. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенціально-діалогічна концепція. Київ : Міленіум, 2002. 320 с.
79. Українська література. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
80. Шевчук В. Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ : Либідь, 2006. 464 с.
81. Юрчук О. Гетьман Іван Мазепа: імперський дискурс у літературі. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6924/>
82. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3-х т. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 3. 586 с.

83. Яременко Н., Коломієць Н. Креолізовані тексти як складова дидактичного дизайну літературознавчих дисциплін. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Випуск 57. Т. 3. Дрогобич, 2022. С. 203–209.

84. Byron L. Mazeppa. Ode. London: John Murray, Albemarle-Street, 1819. 85 p. URL: <https://archive.org/details/mazeppaapoem02byrogoog/page/n10/mode/2up> (дата звернення: 12.09.2024).

85. Pasek Jan Chryzystom. Pamietniki. Wydawnictwo : Iskry. 2023. 624 p.

86. Stabler J. Byron. Postmodernism and Intertextuality. *The Cambridge Companion to Byron*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. P. 265–284.